

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

МУХТАРОВ БЕКЗОДБЕК МУРОДЖОН ЎҒЛИ

НОСИРУДДИН САМАРҚАНДИЙНИНГ «АЛ-ФИҚҲ АН-НОФЕЪ»
АСАРИ ҲАНАФИЙ ФИҚҲИГА ОИД МУҲИМ МАНБА

24.00.01 – Ислом тарихи ва манбашунослиги

ТАРИХ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

ТОШКЕНТ – 2021

**Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Content of dissertation abstract of the Doctor of Philosophy (PhD) on
historical sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
историческим наукам**

Мухтаров Бекзодбек Муроджон ўғли

Носируддин Самарқандийнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари ханафий
фикҳига оид муҳим манба..... 3

Mukhtarov Bekzodbek Murodjon o'g'li

Nasiruddin Samarkandi's work of «al-Fiqh al-nofe'» is an important source
on Hanafi jurisprudence..... 21

Мухтаров Бекзодбек Мураджан угли

Произведение Насируддина Самарканди «Аль-фикх ан-нофе» как
важный источник по ханафитского фикха..... 37

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works
Список опубликованных работ..... 42

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

МУХТАРОВ БЕКЗОДБЕК МУРОДЖОН ЎҒЛИ

НОСИРУДДИН САМАРҚАНДИЙНИНГ «АЛ-ФИҚҲ АН-НОФЕЪ»
АСАРИ ҲАНАФИЙ ФИҚҲИГА ОИД МУҲИМ МАНБА

24.00.01 – Ислом тарихи ва манбашунослиги

ТАРИХ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

ТОШКЕНТ – 2021

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2019.1.PhD/Tag444 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон халқаро ислом академиясида бажарилган.

Диссертация реферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгашнинг веб-саҳифаси (www.iiaw.uz) ҳамда «ZiyoNET» Ахборот таълим портали (www.ziyounet.uz) манз жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Абдуллаев Абдурашид Ганижанович
тарих фанлари номзоди, доцент

Расмий оппонентлар:

Бекмирзаев Илҳомжон Исроилжонович
тарих фанлари доктори, доцент

Закурлаев Абдумутал Каримович
юримдик фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Бухоро давлат университети

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон халқаро ислом академияси ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.35/30.12.2019.Isl/Tag/F.57.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2021 йил «___» _____ соат ___ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11-уй, Тел.: (99871) 2440056, Факс: (99871) 2440065, e-mail: info@iiaw.uz.)

Диссертация билан Ўзбекистон халқаро ислом академиясининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (___ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11-уй. Тел.: (99871) 2440056, Факс: (99871) 2440065, e-mail: info@iiaw.uz)

Диссертация автореферати 2021 йил «___» _____ куни тарқатилди.
(2021 йил «___» _____ даги ___ рақамли реестр баённомаси).

Д.Р.Махсудов

Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш раиси, тарих
фанлари доктори (DSc), доцент

С.А.Рустамий

Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш илмий котиби,
филология фанлари доктори
(DSc), доцент

З.М.Исломов

Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш қошидаги илмий
семинар раиси, филология
фанлари доктори, профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тарихида ислом ҳукуқи (الفقه – фикҳ)нинг ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий масалаларни ҳал этишдаги ўрни ва роли алоҳида аҳамиятга эга бўлган. Бугунги глобаллашув жараёни ҳам замонавий молиявий масалаларга ечим топиш, оила ва никоҳ муносабатларини тартибга солишда ислом ҳукуқи манбаларидан фойдаланишни тақозо этмоқда. Айни шу масалада ҳанафий фикҳ илми ривожига улкан ҳисса қўшган Абу Лайс Самарқандий, Алоуддин Самарқандий, Алоуддин Косоний, Носируддин Самарқандий, Бурҳониддин Марғиноний каби мовароуннаҳрлик фақиҳларнинг илмий мероси муҳим ўрин тутди. Шу жиҳатдан мовароуннаҳрлик уламоларнинг ҳанафий фикҳига доир асарларида келган масалалар бугунги кун жамият ҳаётидаги диний-ижтимоий муаммоларни ечишда қўллаш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Дунёда шаклланган бир қатор илмий-тадқиқот марказларида ҳанафий фикҳининг (أصول الفقه) усул ва (فروع الفقه) фуруъ соҳаларидаги манбаларини чуқур ўрганиш ва асл моҳиятини очишга эътибор қаратилаётгани ушбу турдаги манбаларнинг илмий аҳамияти юқори эканлигидан далолат қилади. *Усул ал-фикҳ* илми борасидаги изланишларда унинг шаклланиши ва ривожланиши тарихи, усул олимлар, усул қоидаларига эътибор қаратилаётган бўлса, *фуруъ ал-фикҳ* илмидаги тадқиқотларда манбаларни алоҳида мавзуларга ажратиш, уларда учрайдиган масалаларни далили билан келтириш ҳамда аҳл ас-сунна ва-л-жамоанинг тўрт мазҳабига доир масалаларни қиёслаш ва мавзулар юзасидан таҳлил этишга эътибор қаратилмоқда. Шу нуқтаи назардан Носируддин Самарқандийнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» (الفقه النافع – «Фойдали фикҳ») асаридаги ўзига хос жиҳатларни очиб бериш ҳанафий фикҳ илмининг *фуруъ ал-фикҳ* соҳасидаги тадқиқотларнинг илмий савиясини яна бир поғонага олиб чиқади.

Ўзбекистонда диний-маърифий соҳада амалга оширилаётган ислоҳотлар ҳанафий фикҳи ва мазҳаб уламоларининг илмий-маънавий меросини ўрганиш ҳамда уни жамоатчиликка етказишда кенг имкониятларни яратмоқда. Бунинг натижаси ўлароқ олимлар томонидан Бурҳониддин Марғинонийнинг «ал-Ҳидоя» (الهداية – «Тўғри йўл»), Абул Фатҳ Муҳаммад ибн Маҳмуд Уструшанийнинг бола ҳуқуқларини ўзида жамланган «Жомиъ аҳком ас-сиғор» (جامع أحكام الصغار – «Бола ҳуқуқлари кодекси») асарининг ўзбек тилидаги изоҳли таржимаси амалга оширилди. Мовароуннаҳр ҳанафий фикҳ илми ривожига ўзига хос мавқега эга бўлган Носируддин Самарқандий ҳаёти ва фикҳ илмига оид илмий меросини таҳлил этиш ҳамда олимнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг диний-ижтимоий масалаларни ҳал этишдаги аҳамиятини кўрсатиб бериш соҳадаги тадқиқотларнинг изчил давоми бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги, 2018 йил 16 апрелдаги ПФ-5416-сон «Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-

тадбирлари тўғрисида»ги фармонлари, 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сон «Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 24 июндаги 519-сон «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот марказининг кутубхона фондини хорижий адабиётлар билан бойитиш тўғрисида»ги қарорида белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация иши муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» номли устувор йўналишига мувофиқ амалга оширилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Носируддин Самарқандий ҳаёти, фаолияти, илмий мероси Ғарб ва Шарқ шарқшунослари, исломшунос олимлари томонидан тадқиқ этилиб, бу бўйича илмий мақолалар эълон қилинган. Ғарб олимларидан: А.Массе, А.Шагавиев, И.Фильштинский, К.Брокелман, К.Идрисова, Л.Сюкияйнен, М.Адам, Р.Шарль ва Ю.Джафич кабилар Носируддин Самарқандий ва унинг илмий мероси тўғрисида муҳим маълумотлар беришган¹.

Шарқ мусулмон олимлари: Абдуллоҳ Абдулҳамид Саад, Абдулҳай Лакнавий, Иброҳим Аббуд, Иброҳим Солиҳ, Мулла Али Қорий, Ҳожи Халифанинг табақот-библиографик китобларида Носируддин Самарқандийнинг ҳаёти ва асарлари ҳақида қисқача маълумотлар келтирилган². Саудиялик олим Иброҳим Аббуд Носируддин Самарқандийнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари бўйича алоҳида тадқиқот ишларини амалга оширган. Мазкур тадқиқотда фақиҳнинг ҳаёти ва илмий фаолияти, «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг қўлёзмалари, олимнинг ўзига хос услублари борасида тўхталиб ўтилган. Тадқиқотчи томонидан 2000 йилда

¹ Массе А. Ислам очерк истории. Перевод с французского Н.Б. Кобриной и Н.С. Луцкой. – М.: Издательство Восточной литературы, 1963. – 230 с.; Шагавиев А., Ямалиев М. Классификация разрядов факихов ханафитского толка: мнение Шихаб ад-дина ал-Марджани. *Minbar. Islamic Studies*. 2018; Фильштинский И.М. История арабов и халифата. (750-1517 гг.). – 3-е изд., испр. и доп. – М.: АСТ: Восток Запад, 2006. – 349 с.; Brockelmann С. *Geschichte der arabischen Literatur*. – Supplementband I-III. – Leiden, 1937. – 973 p.; Ал-Акаид ан-насафийа / перс. с араб. и комм. К.Х.Идрисова. – ООО «Садра», 2016. – 100 с.; Сюкияйнен Л. Мусульманское право. Вопросы теории и практики. – М.: Наука, 1986.; Адам М. Мусульманский ренессанс. – М.: Наука, 1978. – 458 с.; Шарль Р. Мусульманское право. Перевод с французского С.И.Волка. – М.: Иностранная литература, 1959. – 142 с.; 11(1): 109-118.; Jusuf Džafić. *Najznačajniji klasični hanefijski učenjaci*. / <https://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=3271> (30 Maj 2018).

² Абдуллоҳ Абдулҳамид Саад. Ўрта Осиё олимлари комуси. – Т.: Имом Бухорий республика илмий-маърифий маркази, 2007. – Б. 215.; Абдулҳай Лакнавий. Ал-Фавоид ал-бахия фи тарожим ал-ханафия. – Миср: Магбаат ас-саодат, 1324/1906. – Б. 219-220.; Носируддин Самарқандий. Ал-Фикҳ ан-нофеъ. – Ар-Риёз: Мактаба ал-абикон, 2000. – Ж. 1-3. – 425, 440, 600 б.; Носируддин Самарқандий. Риёзат ал-ахлоқ. – Дамашк: Дор ал-башоир ал-исламия, 2006. – 348 б.; Мулла Али ибн Султон Муҳаммад Қорий. Ал-Асмар ал-жания фи асма ал-ханафия. – Бағдод: Девон вақф ас-сунний, 2009. – Ж. 2. – Б. 638.; Ҳожи Халифа Мустафо ибн Абдуллоҳ. Кашфуз зунун ан асмаил кутуб вал фунун. – Байрут: Дор аҳё ат-тарос ал-арабий, 1941. – Ж. 2. – Б. 565, 717, 1580, 1697, 1813, 1921, 1922.

«ал-Фикҳ ан-нофeъ» асарининг танқидий матни ҳам нашр этилган. Самих Иброҳим Солиҳ олимнинг одоб-ахлоқ ва тасаввуф илмига оид «Риёзат ал-ахлоқ» (Ахлоқ тарбияси) асарини тадқиқ этиб, асарнинг мавжуд қўлёзма нусхалари асосида 2006 йилда Дамашқ шаҳрида асарнинг араб тилидаги замонавий нашрини амалга оширган.

Туркиялик олимлардан: А.Ўзел, Б.Чалик, К.Йилдиз, М.Кўсе ва М.Топрак кабилар Носируддин Самарқандий ҳаёти ва унинг асарлари қўлёзма нусхалари бўйича тадқиқотлар олиб борганлар³. Аҳмет Ўзел «Ҳанафий фақиҳ олимлари» номли китобида Самарқандийнинг ҳаёти ва асарлари ҳақида қисқача тўхталиб ўтган. Муртазо Кўсе Топкапи саройи музейи кутубхонасида сақланаётган ханафий фикҳига оид асарлар қўлёзмаларига бағишланган мақоласида Носируддин Самарқандийнинг №.А.1165 инвентарь рақами остида сақланаётган «ал-Фикҳ ан-нофeъ» асари қўлёзмаси ҳақида маълумот берган. Меҳмет Саид Топрак машҳур ханафий олими Сирожиддин Ўший ҳақида тўхталиб, Носируддин Самарқандийни унинг биринчи устози сифатида қайд этган. Кемал Йилдиз ва Занкенбай Себетов ҳам Сирожиддин Ўшийнинг «ал-Фатово ас-сирожия» асарига бағишланган тадқиқотида Носируддин Самарқандийни Ўшийнинг устози сифатида эътироф этилганини таъкидлашган.

Ўзбекистонда А.Жузжоний, А.Маллабоев, А.Мўминов, Д.Махсудов, Д.Раҳимжонов, Ё.Мансуров, И.Бекмирзаев, М.Атаев, С.Оқилов, С.Примов, Ш.Зиёдов, Қ.Махмудов, Ҳ.Аминов каби тадқиқотчилар⁴ томонидан амалга оширилган илмий ишларда олим самарқандлик уламолар қаторида зикр этилган, олимнинг ҳаёти ва илмий мероси борасидаги маълумотлар жамланган.

³ Ahmet Özel. Hanefî Fıkıh Âlimleri. – Ankara: 2000. – 784 s.; Bunyamin Calik. Bahrul-fetava adli eseri bag'laminda Kadizade Mehmed Arif Efendi'nin fikihci portresi. / Erzurum ispirli Kadizade Mehmed Arif Efendi ve Omer Efendi sempozyumu. – Erzurum: 2014. – S. 277-306.; Kemal Yildiz. Zharkynbai Sebetov. Orta Asyali hanefi fakihî Sirâceddin Ali b. Osmân el-Uşî'nin el-fetâva's-sirâciyye adli eseri ve bazi fikhî görüşleri. – S. 52-77.; Murtazo Kose. Topkapi sarayi muzesi kutuphanesi arabca el yazmalar katalogundagi hanefi fikhina ait eserlerin listesi. / Islam hukuku Aristirmalari dergisi. sy. 7 – Nisan: 2006. – S. 487-498.; Mehmet Said Toprak. Ali b Osman Siraceddin el-Usi hayati ve eserleri. / D.E.U. İlahiyat fakultesi dergisi. Sayı XXIII. – Izmir: 2006. – S. 65-86.

⁴ Қаранг: Жузжоний А.Ш. Марғиноний ва унинг издошлари. – Т.: Тошкент ислом университети нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2000. – 56 б.; Маллабоев А. Носириддин Самарқандий илмий мероси тадқиққа муҳтож // Бобур ва дунё. – Тошкент, 2019. – № 1(10). – Б. 38-41.; Маллабоев А. Абул Баракот Ҳофизиддин Насафийнинг «ал-Мустасфо» асари муҳим фикҳий манба // INFOLIB. – Тошкент, 2018. – №. 4. – Б. 68-69.; Муминов А. Ҳанафий уламоларнинг Марказий Мовароуннаҳр шаҳарлари ҳаётида тутган ўрни ва роли (II-VII/VIII-XIII асрлар): тар.фан.докт. дис... автореф. – Т.: Тошкент ислом университети, 2003. – 46 б.; Махсудов Д. Абул Баракот ан-Насафий ва унинг «Мадорик ат-танзил ва ҳақоққ ат-таъвил» асари. Монография. – Т.: Мовароуннаҳр, 2014. – Б. 198.; Раҳимжонов Д. Абу Хафс Насафий. – Т.: Тошкент ислом университети, 2010. – 40 б.; Мансуров Ё. Носируддин Самарқандий – Буюк аллома // Имом ал-Бухорий сабоқлари. – Самарқанд, 2010. – № 4. – Б. 258-260.; Бекмирзаев И. Мовароуннаҳрда қозилик ҳужжатлари: тарихий илдишлар ва таҳлилий ёндашувлар. Монография. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2014. – 332 б.; Оқилов С. Мовароуннаҳрда Мотурудия таълимотининг шаклланиш тарихи. – Т.: Мовароуннаҳр, 2012 – 192 б.; Зиёдов Ш. Махмудов. Қ. Ўрта асрларда яшаган машҳур самарқандлик алломалар. – Т.: Фафур Фулом, 2019. – 256 б.; Атаев М. Маждуддин ал-Уструшаний. // <http://muslim.uz/index.php/rukn/fiqh/item/4180> (Ноябрь 27, 2017).; Аминов Ҳ., Примов С. Ҳанафий фикҳи тарихи, манбалари ва истилоҳлари [Матн]. – Т.: Мовароуннаҳр, 2017. – 400 б.

Юқорида зикр этилган илмий тадқиқот ишларида Носируддин Самарқандийнинг ҳаёти ва илмий мероси ҳақида маълумотлар берилган. Аммо, мазкур мавзу тизимли равишда ўрганилмаган.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Ўзбекистон халқаро ислом академиясида бажарилган А-1-051 – “Исломунослик муаммоларини бирламчи манбалар ва аждодларимиз диний-маърифий меросини тизимли таҳлил қилиш асосида ёш авлодда соғлом эътиқодни шакллантириш” мавзусидаги илмий лойиҳаси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади Носируддин Самарқандий «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг ҳанафий фикҳидаги аҳамиятини очиқ беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

XI–XII асрларда Мовароуннаҳрда ёзилган ҳанафий фикҳига оид асарларнинг услуби ва уларнинг илмий-назарий асосларини кўрсатиб ўтиш;

Носируддин Самарқандийнинг Мовароуннаҳр илмий муҳитидаги ўрнини белгилаш;

олимнинг асарларини ислом илмлари соҳалар бўйича таснифлаш;

«ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг ёзилиш услуби ва манбаларини илмий асослаб бериш;

манбанинг қўлёзма нусхаларининг манбашунослик таҳлилинини амалга ошириш;

асарга ёзилган шарҳлар ва уларнинг ўзига хос жиҳатларини очиқ бериш;

«ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарида баён этилган ибодат масалаларининг ҳозирги кундаги ихтилофларнинг олдини олишдаги аҳамияти кўрсатиб бериш;

асарда келтирилган оилавий масалалар (никоҳ, талок, идда, нафақалар)га оид маълумотларнинг жамиятда мавжуд муаммоларни ҳал этишдаги ролини ёритиб бериш;

бугунги кунда жамият ҳаётида юзага келаётган ижтимоий-маиший масалаларга жавоб топишда «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг ўрнини белгилаш, улардан унумли фойдаланиш юзасидан таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг объектини Носируддин Самарқандийнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари ташкил этади.

Тадқиқотнинг предмети сифатида Носируддин Самарқандийнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асаридаги ибодат, оила, никоҳ, ижтимоий масалаларга оид муносабатлар олинган.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда комплекс ёндашув, илмий билишнинг диалектик, тарихийлик, мантиқийлик, анализ, синтез ва қиёсий таҳлил каби тадқиқот усулларидан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

«ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарида ҳуқуқий масалалар ечими борасида турли минтақаларга хос фикҳий атамалардан фойдаланилгани нопокликнинг

миқдорини ўлчашда Мовароуннаҳр диёри учун бир «дирҳам» (درهم – кафтдаги сув) миқдори, Шом ҳудудлари учун «Шухлилий» (شهليلي) номли катта дирҳам, Араб минтақаси учун «катта мисқолга тенг дирҳам» ва «Зубрақоннинг қораси» (السود الزبرقانية) номли ўлчов бирликлари асосида очиб берилган;

XII асрга қадар ёзилган фикҳий матнлардан фарқли равишда «болага энага ёллаш» қисми энага ҳуқуқларини мустаҳкамлаб қўйиш учун «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг «Ижаралар» номли бўлимига киритилган бўлиб, унга қўшимча равишда энага ижараси, унинг шартлари, таъминоти ва хизмат ҳақи билан боғлиқ масалалар баён этилгани ҳамда ушбу тартиб кейинги даврдаги фикҳий китобларга асос бўлгани далилланган;

Носируддин Самарқандий ўз асарида давр ўтиши билан айрим ҳукм ва шартлар ўзгаришига доир тамойилдан келиб чиқиб, «ҳижрат» (هجرة) ҳукми тўхтагани сабабли имомликнинг шартларидаги «аввал ҳижрат қилганлар» қисмини «вараъ (ورع – тақводорлик)» деб ўзгартирилганини ҳижрат мавзусидаги ҳадислар асосида шарҳлаб бергани исботланган;

молиявий масалаларда Носируддин Самарқандий ҳудудий амалиёт ва одатларни ҳисобга олган ҳолда боғдаги ишчига ўзи етиштирган ҳосилдан хизмат ҳақи бериш амалиётини жорий этиб, унга қўшимча равишда мева-сабзавот маҳсулотларидан ҳам хизматчиларга маош бериш мумкинлиги қоидасини татбиқ этгани ҳамда ушбу мавзуни алоҳида «Мусоқот бўлими» (كتاب المساقاة) да акс эттиргани аниқланган.

Тадқиқотнинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

Носируддин Самарқандийнинг ҳаёти, устозлари ва шогирдлари тўғрисида тарих ва табақот китобларда берилган маълумотлар тадқиқи асосида «Носируддин Самарқандий ва «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари» номли рисола⁵ нашр этилган. Натижада, Носируддин Самарқандий ҳаёти ва илмий фаолияти кенг оммага етказилган;

олимнинг илмий фаолияти тарихий ва илмий манбалар асосида тадқиқ этилиб, унга нисбат берилган 17 та асар аниқланди. Улар орасида «усул ал-фикҳ» ва «ваъз» илмига оид 1 тадан, «фуруъ ал-фикҳ» илмига оид «Аъсила ва ажвиба» (Саволлар ва жавоблар) номли асарлари аниқланган;

тадқиқот натижасида «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг республика ва хорижда сақланаётган 37 та қўлёзма нусхалари аниқланди. Улардан 33 та қўлёзманинг манбашунослик таҳлили амалга оширилиб, илмий истеъмолга киритилган. Асарга Самарқандийнинг шогирдлари ва кейинги давр ҳанафий уламолари томонидан 11 та шарҳ ёзилгани исботланган;

«ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари XI–XII асрларда ёзилган 4 та фикҳий матнлар билан қиёсий тадқиқ қилиниб, Носируддин Самарқандий ўз асарида «жиноят», «мусоқот», «фароиз» ва «истеҳсон» каби мавзуларни алоҳида китоб (бўлим)га жамлаган ҳолда уларнинг мазмунини батафсил ёритгани очиб берилган.

⁵ Қаранг: Мухтаров Б. Носируддин Самарқандий ва «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари. – Т.: Ўзбекистон халқаро ислом академияси нашриёти, 2020. – 104 б.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги унинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзма фондида №.4704 ва №.3032 инвентарь рақами остида сақланаётган қўлёзма нусхалари ҳамда Иброҳим Аббуд томонидан амалга оширилган замонавий нашрига таянилгани, далиллар билан асослангани, замонавий киёсий-тарихий усуллардан фойдаланилгани ҳамда Шарқ ва Ғарб исломшунослик мактабларида шаклланган қатор илмий тадқиқот усулларидан фойдаланилгани, тадқиқот натижаларининг ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти унда баён этилган Носируддин Самарқандийнинг Мовароуннаҳр ислом илмлари ривожига ўрни ҳамда «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг ҳанафий фикҳи илмида муҳим манба эканлиги борасидаги илмий-назарий хулосалар соҳага оид келгуси илмий тадқиқотларга асос бўлиб хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти олий ва ўрта махсус диний таълим муассасаларида ўқитиладиган «Ислом тарихи ва манбашунослиги», «Ўрта Осиёда ислом тарихи», «Исломшунослик», «Ислом ҳуқуқшунослиги», «Ислом ҳуқуқи методологияси», «Ислом ҳуқуқи асослари», «Классик фикҳий матнлар (Фуруъ ал-фикҳ)», «Мовароуннаҳр алломалари» каби фанлар мазмунини янги назарий ишланмалар билан бойитишда, соҳага оид факультатив дарслар, семинар машғулотлари ва махсус курсларни ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкинлиги билан асосланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Носируддин Самарқандийнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари ҳанафий фикҳига оид муҳим манба эканлиги бўйича тадқиқотнинг илмий натижалари асосида:

«ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарида ҳуқуқий масалалар ечими борасида турли минтақаларга хос фикҳий атамалардан фойдаланилгани нопокликнинг миқдорини ўлчашда Мовароуннаҳр диёри учун бир «дирҳам» (درهم – кафтдаги сув) миқдори, Шом ҳудудлари учун «Шуҳлилий» (شہلیلی) номли катта дирҳам, Араб минтақаси учун «катта мисқолга тенг дирҳам» ва «Зубрақоннинг қораси» (السود الزبرقانية) номли ўлчов бирликлари асосида очиб берилгани тўғрисидаги илмий хулосалар буюртма асосида тайёрланган «Ўрта асрларда яшаган машҳур самарқандлик алломалар» ва «Ўрта аср шарқ алломалари энциклопедияси» китоблар мазмунига сингдирилган (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот марказининг 2021 йил 4 майдаги 02/152-сон маълумотномаси). Натижада, «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг ўзига хос жиҳатлари ҳақидаги маълумотлар илмий жамоатчиликка етиб боришига хизмат қилган;

Носируддин Самарқандий ўз асарида давр ўтиши билан айрим ҳукм ва шартлар ўзгаришига доир тамойилдан келиб чиқиб, «ҳижрат» (هجرة) ҳукми тўхтагани сабабли имомликнинг шартларидаги «аввал ҳижрат қилганлар»

қисмини «вараъ (ورع – тақводорлик)» деб ўзгартирилганини хижрат мавзусидаги ҳадислар асосида шарҳлаб бергани исботлангани хусусидаги илмий хулосалар буюртма асосида тайёрланган «Ханафий фикҳидан зарур масалалар» номли китоб мазмунига сингдирилган (Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг 2021 йил 18 майдаги 1623-сонли маълумотномаси). Натижада, соф исломий тушунчалардан бири бўлган «хижрат» сўзининг моҳияти кенгроқ очиб берилиб, мазкур тушунчани нотўғри талқин этувчи тоифаларга раддия беришда асосли манба бўлиб хизмат қилган;

XII асрга қадар ёзилган фикҳий матнлардан фарқли равишда «болага энага ёллаш» қисми энага ҳуқуқларини мустаҳкамлаб қўйиш учун «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг «Ижаралар» номли бўлимига киритилган бўлиб, унга қўшимча равишда энага ижараси, унинг шартлари, таъминоти ва хизмат ҳақи билан боғлиқ масалалар баён этилгани ҳамда ушбу тартиб кейинги даврдаги фикҳий китобларга асос бўлгани далиллангани хусусидаги илмий хулосалар буюртма асосида тайёрланган «Ислом энциклопедияси» китоби мазмунига сингдирилган (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2021 йил 11 майдаги 02-03/3198-сонли маълумотномаси). Натижада, фуқароларнинг фарзанд тарбиясидаги масъулият ҳамда таълим-тарбия жараёнида эътибор берилиши лозим бўлган ўринлар борасидаги саволларига жавоб топишларига хизмат қилган;

молиявий масалаларда Носируддин Самарқандий ҳудудий амалиёт ва одатларни ҳисобга олган ҳолда боғдаги ишчига ўзи етиштирган ҳосилдан хизмат ҳақи бериш амалиётини жорий этиб, унга қўшимча равишда мева-сабзавот маҳсулотларидан ҳам хизматчиларга маош бериш мумкинлиги қондасини татбиқ этгани ҳамда ушбу мавзуни алоҳида «Мусоқот бўлими» (كتاب المساقاة)да акс эттиргани аниқлангани тўғрисидаги илмий хулосалардан «O‘zbekiston tarixi» телеканалида эфирга узатиладиган «Тақдимот» ҳамда «Жавохир» кўрсатувлари сценарийсини тайёрлашда фойдаланилган (Ўзбекистон миллий телерадиокомпаниясининг 2020 йил 30 июлдаги 02-40-1245-сонли маълумотномаси). Натижада, қишлоқ хўжалиги ва унда меҳнатга ҳақ тўлаш билан боғлиқ молиявий масалалар ечимида амалиётга татбиқ этилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари жами 15 та – 3 та халқаро ва 12 та республика илмий-амалий анжуманларида апробациядан ўтган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Тадқиқот мавзуси бўйича 26 та илмий иш, шулардан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этишга тавсия этилган илмий нашрларида 10 та мақола, улардан 9 таси республика ва 1 таси хорижий илмий журналларда чоп этилган. 3 та халқаро ва 12 та маҳаллий анжуман тўпламларида тезислар эълон қилинган. «Носируддин Самарқандий ва «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари» номли рисола нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация таркиби кириш, урта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ҳамда иловалардан иборат. Диссертациянинг ҳажми 130 бетни ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланиб, тадқиқотнинг мақсади, вазифалари, ўрганиш объекти ва предмети аниқланган. Тадқиқотнинг фан ва технологиялар тараққиётининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилиб, ишнинг илмий янгилиги ҳамда амалий натижалари баён этилган. Олинган натижаларнинг ишончлилиги асосланган ҳолда уларнинг назарий ва амалий аҳамияти очиб берилган. Тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий қилиниши, ишнинг апробацияси, эълон қилинган ишлар ва диссертациянинг тузилиши тўғрисидаги маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг «**XI–XII асрлар Мовароуннаҳрда ханафий фикҳ илми ривожини ўрганишнинг илмий-назарий асослари**», деб номланган биринчи бобида ханафий мазҳабининг Мовароуннаҳрга кириб келиши, тарқалиши, XI–XII асрларда ўлкада ёзилган ханафий фикҳининг «усул» ва «фуруъ» илмларига оид асарлар ва уларнинг методологияси, ханафий фикҳ илми ривожидан Носируддин Самарқандийнинг ўрни, олимнинг ҳаёти, фаолияти таҳлили ҳамда илмий мероси таснифи амалга оширилган.

Биринчи бобнинг биринчи параграфи «*Мовароуннаҳрда ёзилган фикҳий асарларнинг ўзига хос услублари*» деб номланиб, унда XI–XII асрларда ўлкада фикҳ илмининг «усул» ва «фуруъ» каби соҳалари ривожланиб, 10 дан ортиқ жанрларда 50 га яқин асарлар ёзилгани, мазкур асарлар методологияси ўз навбатида кейинги даврларда ёзилган фикҳий асарларга асос бўлиб хизмат қилгани очиб берилган. Жумладан, фикҳий асарлар ёзилишида мавзуларни маълум тартиб асосида кетма-кет бериб бориш, китобларни фақатгина битта масалага бағишлаш, мавзу ва унга тегишли далилларни санаб ўтиш, мазҳаблар ўртасидаги қиёсий асарлар таълиф этиш, фикҳий масалаларни савол-жавоб тарзида тартиблаш, ҳар бир масала юзасидан ўзидан олдинги ханафий фақиҳларнинг қарашларини баён этиб, якуний хулосалар чиқариш ёки ўзидан олдин ёзилган асарларни шарҳлаш орқали очиб бериш услублари қўлланилган.

XI–XII асрларда Носируддин Самарқандийнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари билан бир қаторда Имом Сарахсийнинг «ал-Мабсут» (Батафсил баён этилган), Алоуддин Самарқандийнинг «Тухфат ал-фуқаҳо» (Фақиҳлар туҳфаси), Алоуддин Косонийнинг «Бадоеъ ас-саноеъ фи тартиб аш-шароеъ» (Шариат қонунларини тартиблашда гўзал санъатлар), Бурҳониддин Марғинонийнинг «Бидоя ал-мубтадий» (Фикҳдан бошланғич қўлланма) ва унинг шарҳи бўлган «ал-Ҳидоя» (Тўғри йўл) каби фикҳий матнлар ҳам таълиф этилган. Мазкур асарлар: заиф ривоятлар, кучсиз сўзлардан холи экани, ўқилиши осон, далиллари батафсил келтирилмаслиги, қисқа ва ёдлашга осон бўлиши билан ажралиб туради. Шу билан бирга, фикҳий

матнларда мазҳаблар ўртасидаги ихтилофлар ҳам зикр этилган бўлиб, бу фикҳий масалаларнинг моҳиятини тўғри ва чуқур англаш, қиёсий тадқиқ эта олиш кўникмасининг шаклланишида муҳим саналади.

«Носируддин Самарқандийнинг Мовароуннаҳр илмий муҳитида тутган ўрни» деб номланган иккинчи параграфда Абулқосим Носируддин Муҳаммад ибн Юсуф Ҳасаний (ёки Ҳусайний) Мадиний Самарқандий Ҳанафийнинг ҳаёти ва илмий фаолияти, устоз ва шогирдлари борасидаги маълумотлар қиёсий таҳлил этилиб, олимнинг биографияси тикланган. Фақиҳ Самарқандда яшаб, ўша ерда илмий фаолият олиб боргани ҳамда 556/1161 йилда вафот этгани аниқланган. Шу билан бирга, Самарқандий 535/1141-543/1148 йиллар мобайнида Марв, Макка, Мадина ва Бағдод шаҳарларига сафар қилиб, етук олимлардан илм ўргангани, 8 йиллик илмий сафардан қайтгач, умрининг охиригача шогирдларга дарс бериш ва китоблар таълиф этиш билан машғул бўлгани қайд этилган.

Тадқиқот натижасига кўра, олимнинг устозлари сифатида Алоуддин Самарқандий, Абдулкарим Самъоний, Абу Ҳафс Насафий, Умар ибн Совий, Ҳусайн ибн Яҳё Бухорийни, машҳур шогирдлари сирасида Сирожиддин Ўший, Абу Лайс Аҳмад ибн Умар ибн Насафий, Абдуҳолик Ғиждувонийлар аниқланди. Носируддин Самарқандийнинг устозлари, илмий фаолияти, шогирдлари ҳамда кейинги давр ҳанафий олимларининг у ҳақидаги эътирофлари Мовароуннаҳр илмий муҳитида фақиҳ алоҳида ўринга эга бўлганини кўрсатади.

Биринчи бобнинг «Носируддин Самарқандий илмий меросининг таснифи» номли учинчи параграфидида олимга нисбат берилган асарлар мавзуларга кўра таснифланган. Тадқиқот давомида олимнинг илмий мероси мазмун ва мавзу жиҳатидан хилма-хиллиги ҳамда Қуръон илмлари, калом, фикҳ, тасаввуф, одоб-ахлоқ, тарих ва луғат илмига оид жами 17 та асар ёзгани аниқланган. Улардан 11 таси ҳанафий фикҳига оид экани кўрсатиб берилган. Жумладан, Носируддин Самарқандийнинг Қуръон илмларига оид «ал-Иҳқоқ» (الإحقاқ – «Яширин қути») ⁶, калом (ақида) илмига оид «Фатҳ ал-ғалақ» (فتح الغلق – «Ноаниқ нарсаларни очиш»), одоб-ахлоқ ва тасаввуф илмига оид «Риёзат ал-ахлоқ» (رياضة الأخلاق – «Ахлоқ тарбияси») ⁷, луғат илмига оид «Булуғ ал-адаб мин таҳқиқ истиора ал-араб» (بلوغ الأدب من تحقيق استعارات العرب – «Араб қочиримли сўзлари таҳқиқидан адабий етказишлар») ҳамда Балх тарихи ҳақида «ат-Тарих» (التاريخ – «Тарих») каби асарлари мавжуд. Тош Купризода ўзининг «Мифтоҳ ас-саода» (Саодат калити) асарида олимнинг «ваъз» ҳақида китоби мавжудлиги ҳақида айтиб ўтган.

Носируддин Самарқандий илмий меросининг асосий қисмини фикҳ илмига оид асарлари ташкил этиб, бу асарлар Мовароуннаҳр фикҳ илми

⁶ Абдулхай Лакнавий ўзининг «ал-Фавоид ал-баҳия» китобида у асарни «ал-Ихсоф» (الإخفاف – «Яширин сават») номи билан зикр этади. Асарнинг қўлёзма нусхаси Германиядаги Берлин кутубхонасида №.728 инвентарь рақам билан сақланади.

⁷ Мазкур асар XII асрда ёзилган бўлиб, бизга унинг 2 та қўлёзма нусхаси маълум. Биринчи нусхаси 868/1562 йилда номаълум хаттот томонидан кўчирилган. 1268/1842 йилда Саудия Арабистонидаги Малик Муҳаммад Ҳасан ибн Ҳамза Зоҳир шахсий кутубхонасига киритилган. Иккинчи нусхаси Суриядаги «Зоҳирия» кутубхонасида №.11139 инвентарь рақам остида сақланади.

ривожида муҳим аҳамият касб этади. Олимнинг фикҳий асарлари жумласига «ал-Қонун» (القانون – «Қонун»), «ал-Маншур» (المنشور – «Кенг тарқалган»), «ал-Мабсут» (المبسوط – «Батафсил баён этилган»), «Китоб ал-вофий» (كتاب الوافي – «Муфассал китоб»), «Хулосат ал-муфтий» (خلاصة المفتي – «Муфтийнинг хулосаси»), «Жомеъ ал-фатово» (جامع الفتاوى – «Фатволар тўплами») ёки «ал-Жомеъ ал-кабир фи ал-фатово» (الجامع الكبير في الفتاوى – «Фатвога бағишланган мажмуа»), «Китоб ал-Мултақат» (كتاب الملتقط – «Сараланган фатволар китоби») ёки «ал-Мултақат фи фатово ал-ҳанафийа» (الملتقط في فتاوى الحنفية – «Сараланган ҳанафий фатволари»), «Асьила ва ажвиба» (أسئلة وأجوبة – «Саволлар ва жавоблар») асарлари қиради. Маҳмуд Кафавий ўз асарида Носируддин Самарқандийнинг фикҳ илмига оид «Масобих ас-субул» (مصابيح السبل – «Йўлни ёритувчи чироқлар») номли асари ва «усул ал-фикҳ» илмига доир 1 та китоби⁸ борлигини таъкидланган.

Диссертациянинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг ўзига хос жиҳатлари ва манбашунослик таҳлили» деб номланган иккинчи бобида «ал-Фикҳ ан-нофеъ»нинг ўзига хос жиҳатлари, манбалари, XI–XII асрда ёзилган шу турдаги бошқа фикҳий манбалар билан ўхшаш ва фарқли жиҳатлари, асарнинг қўлёзма нусхалари таҳлили, унга ёзилган шарҳлар баён этилган ҳолда манбанинг ҳанафий фикҳ илми ривожида тутган ўрни очиқ берилган.

Бобнинг биринчи параграфи «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг ёзилиши услуби ва манбалари» деб номланиб, унда Носируддин Самарқандий «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг ўзига услуби ва манбалари таҳлил этилган. Мазкур асар 555/1160 йил – муаллиф ҳаётининг сўнгги йилларида ёзилган бўлиб⁹, у 64 та китоб (бўлим), 146 та катта-кичик боб ва фасллардан иборат. У «Китоб ат-таҳорат» (Поклик бўлими)дан бошланиб, «Китоб ал-хунаса» (Хунаса ҳақида бўлим) билан якунланган. Ҳар бир бўлимга, баъзан боб ва фаслларга ҳам, унда баён этилган мавзуни ифодаловчи номлар берилган.

«Ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг ўзига хос жиҳатларидан бири – Носируддин Самарқандий асарни Қуръон оятлари, ҳадислар, саҳобаларнинг сўзлари, қиёс, ҳанафий мазҳаби имомларининг қарашларига таянган ҳолда ўз сўзи билан баён этган. Ҳар бир мавзуни далиллар билан ёритиб беришга ҳаракат қилган. Фикҳий масалалар баёнида шофеий ва моликий мазҳаби қарашлари ҳамда уларнинг далилларини келтириб, ҳанафий мазҳаби қарашлари билан қиёслаган. Шу нуқтаи назаридан, «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари қиёсий фикҳ борасида ёзилган дастлабки асарлардан бири саналади. «Ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари ёзилишида Имом Сарахсийнинг «ал-Мабсут» асаридан истифода этилган. Асарнинг биргина ибодат қисмига тегишли 74 та масалада «ал-Мабсут»дан иқтибослар келтирилган. Жумладан, «Поклик» бўлимида – 11 та, «Намоз» бўлимида – 30 та, «Закот» бўлимида – 18 та, «Рўза» бўлимида – 1 та ҳамда «Ҳаж» бўлимида – 14 та ўхшаш масалалар

⁸ Маҳмуд ибн Сулаймон Кафавий. Аълам ал-ахёр. Қўлёзма. (Инвентарь рақами кўрсатилмаган). – В. 183^а.

⁹ Абулфидо Зайнуддин Қосим ибн Қутлубуғо Судуний. Тож ат-тарожим. – Байрут: Дор ал-қалам, 1992. – Б. 230.

мавжуд. Шу билан бир қаторда, Самарқандий аҳл ас-сунна ва-л-жамоанинг бошқа мазҳаб қарашларини баён этишда ўша мазҳабнинг мўътабар манбаларига таянади. Жумладан, шофеий мазҳаби ҳукмларини Имом Шофеийнинг «ал-Умм» ва шофеий мазҳабининг машҳур олими Абу Исҳоқ Шерозий (ваф. 476/1083 й.)нинг «ал-Мазҳаб фи ал-фикҳ аш-шофеий» китоби асосида келтириб ўтган. Биргина «Никоҳ» китобининг ўзида 8 та масалани баён этишда ушбу асарлардан истифода этилган.

«Асар қўлёзма нусхаларининг кодикологик таҳлили» деб номланган иккинчи параграфида «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг қўлёзма нусхалари, уларнинг манбашунослик таҳлили ва ўзига хос хусусиятлари тадқиқ этилган. Бугунги кунда Ирландия, Германия, Туркия, Саудия Арабистони, БАА, Ироқ, Сурия, Миср, Тунис ҳамда Ўзбекистонда асарнинг 37 та қўлёзма нусхалари сақланади. Тадқиқотда «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари 33 та қўлёзмасининг манбашунослик таҳлили амалга оширилган. БАА давлатидаги «Жума ал-мажид» маркази фондида Носируддин Самарқандий асарларининг 30 та қўлёзмаси электрон нусхаси мавжуд бўлиб, уларнинг 27 таси «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асаридан иборат. Ўзбекистонда манбанинг 2 та қўлёзма нусхаси мавжуд. Улар Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида №.4704¹⁰ ва №.3032 инвентарь рақам остида¹¹ сақланади. Мазкур икки нусха XIV асрга оид деб таъкидланган. Асар қўлёзмаларининг асосан XIII–XIV асрга доирлиги унинг мазкур даврда кўп олимлар томонидан кенг истифода этилганидан дарак беради.

Қўлёзмаларда «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари тўлиқ сақланиб қолган. Асарнинг бўлим, боб ва фаслларнинг номи алоҳида ажратиб кўрсатилган. Бу мавзуларнинг матнга нисбатан каттароқ ҳарфлар билан ёзилиши ва ўша ҳарфларни қора ёки қизил ранглар билан белгиланишида намоён бўлади. «Ал-Фикҳ ан-нофеъ» қўлёзма нусхаларининг дунё бўйлаб кенг тарқалгани, уларнинг сақланиб қолган нусхалари сони ўша даврда ёзилган манбаларнинг сақланиб қолган сонига нисбатан кўпроқ эканлигини инобат олиб айтиш мумкинки, асар нафақат ўз даврида, балки кейинги асрларда ҳам ҳанафий уламолари томонидан истифода этилган.

Иккинчи бобнинг «Манбага ёзилган шарҳларнинг хусусиятлари» деб номланган параграфида асарга ёзилган шарҳлар ва изоҳлар ҳамда уларнинг ўзига хос жиҳатлари очиқ берилган. Тадқиқот натижасида «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарига XII–XIV асрларда 11 та шарҳ ва изоҳ ёзилгани аниқланди. Улардан 2 таси: Аҳмад ибн Умар Насафий (ваф. 562/1167 й.)нинг «ал-Манофиъ фи ал-фавоид ан-нофеъ» ва Абдулҳолик Ғиждувоний (ваф. 575/1179 й.)нинг «Шарҳ ал-фикҳ ан-нофеъ» асари XII асрда ёзилган. Аҳмад ибн Муҳаммад Насафий (ваф. 665/1267 й.)нинг «ал-Манофиъ фи ал-Фавоид ан-нофеъ» ва Ҳамидулдин Ромуший Бухорий (ваф. 666/1268 й.)нинг «ал-

¹⁰ Қаранг: Носируддин Самарқандий. Ал-Фикҳ ан-нофеъ. ЎзР ФА ШИ. Асосий фонд. Қўлёзма. № 4704. – 180 в.

¹¹ Ўша манба. № 3032. – 291 в.

Манофиъ фи ал-Фавоид ан-нофеъ» деб номланган шарҳи эса, XIII асрга тўғри келади. XIV асрга келиб эса «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарига ўз даврининг машхур ҳанафий уламолари: Абул Баракот Насафий (ваф. 710/1310 й.)нинг «ал-Мустасфо», Муҳаммад ибн Илёс Моймарий (ваф. 751/1350 й.)нинг шарҳи, Саъдуддин Умар Тафтазоний (ваф. 792/1391 й.)нинг «Шарҳ ал-фикҳ ан-нофеъ», Жалолиддин Муҳаммад Султон (ваф. 740/1340 й.)нинг «Шарҳ ан-нофеъ», Абдурахмон ибн Абдуллоҳ Ҳалабийнинг «ал-Ходим фи ҳалла алфази Аби ал-Қосим», Аҳмад ибн Али Ҳамадоний (ваф. 755/1354 й.)нинг «Назм ан-нофеъ» ҳамда Абу Бакр Маҳмуд Ҳамавийнинг «ал-Ҳодий ли-л-бодий» деб номланган шарҳи таълиф этилган.

Тадқиқот давомида «ал-Фикҳ ан-нофеъ»га ёзилган шарҳлардан 3 тасининг қўлёзма нусхалари бугунги кунга қадар етиб келгани аниқланди. Улардан Аҳмад ибн Умар Насафийнинг «ал-Манофиъ фи ал-фавоид ан-нофеъ» номли шарҳи қўлёзмаси Туркияда ҳамда Ҳамидуддин Ромуший Бухорийнинг «ал-Манофиъ фи ал-фавоид ан-нофеъ» деб номланган шарҳи Ирландияда сақланади. Шунингдек, Абул Баракот Насафийнинг «ал-Мустасфо» деб номланган шарҳининг дунё фондларида 50 та қўлёзма нусхаси сақланаётганини алоҳида қайд этиш лозим. Мазкур шарҳ ҳар бир мавзу ва унинг матнига луғавий, истилоҳий изоҳ берилгани ҳамда мавзу юзасидан нафақат фикҳий масаланинг моҳияти, балки ҳанафий-мотуридий ақидавий қарашлари ҳам очиб берилгани билан ажралиб туради.

Тадқиқотнинг учинчи боби **«Асардаги диний-ижтимоий масалаларнинг бугунги кундаги аҳамияти»** деб номланиб, унда Носируддин Самарқандийнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарида баён этилган ҳукмларнинг бугунги кунда мавжуд ибодат масалаларига доир ихтилофларни олдини олишдаги ўрни, оилавий муносабатларни тартиб солишда асарда баён этилган никоҳ ва унга тегишли масалаларнинг аҳамияти ҳамда замонавий ижтимоий муаммоларни олдини олишда манбанинг роли очиб берилган.

«Асардаги ҳукмларнинг ибодат масалаларига доир ихтилофларнинг олдини олишдаги ўрни» деб аталган биринчи параграфда «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг замонавий ихтилофли масалаларга ечим топишдаги аҳамияти очиб берилган. Асарнинг молиявий ибодатлардан саналган «Закот бўлими»да закотнинг турлари ва уларга тегишли шартлар белгиланган. Мазкур бўлимда қўй, эчки, қорамол, туя каби закот олинадиган ҳайвонлар қаторига Жанубий Осиё, Африка, Жанубий Европа ва Кавказ минтақаларида учрайдиган «Жомус» (ёки Буйвол, яъни буқаларнинг кенжа оиласига мансуб ҳайвон) ҳам киритилган. Носируддин Самарқандий жомуслардан олинадиган закот миқдори худди қорамоллардан олинадиган закот миқдорида бўлишини белгилаб берган. Унга қўшимча равишда ҳайвонларнинг эркак ва урғочиси закот олишда тенг эканлиги келтириб ўтилган.

«Ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарида келтирилган масалалар кейинги даврда ёзилган фикҳий асарларга асос бўлиб хизмат қилгани аниқланган. Жумладан, «ал-Фатово ал-ҳиндия» асарининг “Закот” ва “Шерикчилик” каби

мавзулари¹²даги ихтилофли масалалар ечимида «ал-Фикҳ ан-нофеъ»га таянилган.

Учинчи бобнинг «Ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарида оилавий муносабатларга доир масалаларнинг ёритилиши» деб номланган параграфидида мустаҳкам оила асослари ва оилавий муносабатлар очиб берилган. Мазкур мавзу борасида Носируддин Самарқандий «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг «Никоҳ», «Талок», «Нафақалар» каби бўлимларида никоҳда тарафларнинг розилиги, тенглиги каби шартлар, маҳр, аёлни нафақа билан таъминлаш, фарзанд тарбиясидаги масъулият каби масалалар батафсил ёритилган.

Никоҳланувчиларнинг тенглиги – «кафоат»и уларнинг насл-насаби, дини, мол-мулки борасида бўлиб, «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарида мол-мулкдаги кафоат – бу эркак кишининг маҳр ва аёлнинг нафақасига қодир бўлиши билан белгиланган¹³. Ислоҳ ҳуқуқининг ўзига хос хусусиятларидан бири – эрнинг аёлига маҳр бериши ва нафақа билан таъминлаши ҳисобланади. Носируддин Самарқандий маҳрнинг энг кам миқдори ўн дирҳам (4.25 грамм тилло) қилиб белгилангани ва бу ҳақида «Ўн дирҳамдан оз миқдорда маҳр йўқ», ҳадиси¹⁴ далил бўлишини келтиради. Асарнинг «Нафақалар ҳақидаги бўлим»ида аёл ва фарзандларнинг таъминоти эркак кишининг зиммасида экани таъкидланган.

«Манбанинг замонавий ижтимоий муаммоларни ҳал этишида аҳамияти» деб аталган учинчи параграфда жамият ҳаётида юзага келаётган ижтимоий-маиший муаммоларнинг ечимида асардаги ижтимоий масалаларнинг аҳамияти кўрсатиб ўтилган. Хусусан, «Оммавий маданият» ва унинг кўринишлари ҳисобланган турли хил либослар кийиш ва тақинчоқлар тақиш масаласи «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг «Истеҳсон» (Маъқулланган ишлар) бўлимида очиб берилган. Унда эркак ва аёлларга хос кийим ва тақинчоқлар тури белгилаб берилган.

«Ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг муомалот қисмида инсон ҳуқуқлари ҳимоясига алоҳида эътибор қаратилган. Асарнинг «Китоб аш-ширкат» (كتاب الشركة – «Шерикчилик ҳақидаги бўлим»)да ёш болалар ва имконияти чекланган шахслар билан балоғатга етган шахслар ўртасида қимматбаҳо мол-мулк ва буюмлар борасида шерикчилик қилиш мумкин эмаслиги таъкидланган. Бу билан болалар ва имконияти чекланган шахслар ҳуқуқлари бузилишининг олдини олиш назарда тутилган.

Носируддин Самарқандийнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарида келтирилган масалалар нафақат ўз даври учун, балки ҳозирги вақтда мавжуд диний-ижтимоий ва молиявий масалаларга ечим топишда ҳам муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

¹² Қаранг: Шайх Низом ва хинд уламолари жамоаси. Ал-Фатаво ал-хиндия. – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмия, 2000. – Ж. 1. – Б. 307.; – Ж. 2. – Б. 178.

¹³ Носируддин Самарқандий. Ал-Фикҳ ан-нофеъ. – Ар-Риёз: Мактаба ал-абикон, 2000. – Ж. 2. – Б. 523.

¹⁴ Ўша манба. – Б. 525.

ХУЛОСА

Носируддин Самарқандийнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг илмий-амалий тадқиқи ва тадқиқотнинг мақсад ҳамда вазифаларидан келиб чиқиб, қуйидаги хулосаларга келинди:

1. XI–XII асрларда Мовароуннаҳрда фикҳ илмининг ривожини, ҳанафий фикҳига оид асарлар таснифи ва уларнинг илмий-назарий асосларини тадқиқ этиш асосида, мазкур даврда ўлкада ҳанафий фикҳ илмининг усул ва фуруъ йўналиши ҳамда уларнинг матн, жадал, хилоф, аҳком, фароиз, шурут, адаб ал-қози, ҳиял, сияр, ихтисоб, фикҳий қоидалар илми ҳамда фатво жанрларида 50 га яқин машҳур асарлар таълиф этилган. Мазкур асарларда масалаларни муайян мавзулар юзасидан тартиблаш, мавзуга доир масала ва унинг далилини келтириб ўтиш, бир мавзу юзасидан ҳанафий олимларининг қарашлари асосида якуний хулосалар чиқариш, масаланинг моҳиятини савол-жавоб тарзида очиб бериш ва ҳар бир мавзу юзасидан аҳл ас-сунна ва-л-жамоа 4 та фикҳий мазҳаби қарашларини қиёслаш услублари қўлланилган. Фикҳий асарлардаги ушбу методология бугунги кунга қадар соҳага оид асарлар ёзилишида илмий-назарий асос бўлиб хизмат қилмоқда.

2. Носируддин Самарқандийнинг Мовароуннаҳр илмий муҳитидаги ўрнини белгилаш жараёнида унинг ҳаёти ва илмий фаолиятига оид маълумотлар жамланиб, тизимли тартибланди. Тадқиқот натижасига кўра, Абулқосим Носируддин Муҳаммад ибн Юсуф Ҳасаний (ёки Ҳусайний) Мадиний Самарқандий Ҳанафий Самарқандда яшаб, 556/1161 йилда ўша ерда вафот этган. Шунингдек, 535/1141-543/1148 йиллар мобайнида Марв, Макка, Мадина ва Бағдод шаҳарларига илмий сафар қилиб, у ердаги олимлардан таҳсил олиши натижасида ислом илмларини мукаммал эгаллагани ўз даври ва кейинги аср уламоларининг эътирофлари асосида исботланди. Носируддин Самарқандий ўзининг илмий фаолиятида фикҳ илмига алоҳида эътибор қаратгани, 543/1148 йилда Самарқандга қайтиб, умрининг охирига қадар шогирдларга ҳанафий фикҳи бўйича таълим бериб, соҳага доир китоблар ёзиш билан машғул бўлгани очиб берилди.

3. Носируддин Самарқандий асарларининг илмий таҳлили натижасида, олимнинг Қуръон илмлари (1 та), калом (1 та), фикҳ (11 та), тасаввуф (1 та), луғат (1 та), ваъз (1 та) ва тарих (1 та) каби илм соҳаларига оид жами 17 та асар ёзгани кўрсатиб берилган. Фикҳ илмига оид асарлари орасида «ал-Мабсут», «ал-Маншур», «ал-Қонун», «ал-Вофий», «Хулосат ал-муфтий», «Масобих ас-субул», «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарлари «фуруъ ал-фикҳ» йўналишида, «Жомеъ ал-фатово», «ал-Мултақат фи ал-фатово» асарлари «фатво» жанрида ҳамда 1 та «усул ал-фикҳ» илмига доир экани очиб берилди. Носируддин Самарқандийнинг илмий мероси турли хил йўналишларга оид бўлиб, ўз давридаги диний-ижтимоий масалаларга ечим беришда муҳим аҳамият касб этган.

4. «Ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг ёзилиш услуби, ўзига хос жиҳатларини очиб бериш юзасидан олиб борилган тадқиқот хулосасига кўра, мазкур асар Самарқандий вафотидан олдин – 1160 йилда, мухтасар матн

услугада ёзилган. Ундаги фикхий масалалар Абу Ҳанифа, Абу Юсуф, Имом Муҳаммад ва Имом Зуфар каби ҳанафий уламоларининг сўзларига таянган ҳолда баён этилган. Самарқандий асарни ёзишда 167 та Қуръон оятидан 311 та ўринда фойдалангани, ҳар бир масалада ишонарли ҳадислардан далил келтириб ўтган. Олим «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарида Алоуддин Самарқандийнинг «Тухфат ал-фуқаҳо», Шамсуддин Сарахсийнинг «ал-Мабсут», Имом Қудурийнинг «Мухтасар ал-Қудурий» каби ҳанафий фикҳининг мўътабар китобларидан истифода этган. Шофеий мазҳаби ҳукмларини баён этишда Имом Шофеийнинг «ал-Умм» ва Абу Исҳоқ Шерозийнинг «ал-Мазҳаб фи ал-фикҳ аш-Шофеий» каби асаридан фойдаланган.

5. «Ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг ҳозирда мавжуд қўлёзма нусхалари ҳамда уларнинг манбашунослик таҳлилини амалга ошириш юзасидан асарнинг дунё кутубхона ва фондларида мавжуд 37 та қўлёзма нусхаси аниқланди. Тадқиқотда асарнинг 33 та қўлёзма нусхалари кодикологик таҳлил қилинган. Мазкур қўлёзма нусхалари, асосан, XIII–XIV асрларда ёзилган. Асарнинг номи унинг қўлёзма нусхаларида «ал-Фикҳ ан-нофеъ», «Китоб ан-нофеъ», «Китоб ан-нофеъ фи ал-фикҳ» ва «ан-Нофеъ» каби номлар билан келтириб ўтилган. Шунга қарамасдан, асар «ал-Фикҳ ан-нофеъ» номи остида кенг тарқалган, деган хулосага келинди. Манбалар асосида асарнинг таркибий тузилиши 64 та китоб (бўлим) ва 146 та катта-кичик боб ва фасллардан иборатлиги кўрсатиб ўтилди.

6. Носируддин Самарқандийнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарига ёзилган шарҳлар ва уларнинг ўзига хос жиҳатларини баён этиш жараёнида мазкур асарга олимнинг шогирдлари ҳамда кейинги давр ҳанафий уламолари томонидан 11 та шарҳ ва изоҳлар ёзилгани аниқланган. Улардан ҳозирга қадар 3 та шарҳнинг қўлёзмалари сақланиб қолган. Асарга ёзилган шарҳлар орасида Абул Баракот Насафийнинг «ал-Мустасфо» деб номланган шарҳи машҳур бўлиб, тадқиқотда унинг таркибий тузилиши ва бошқа шарҳлардан фарқли жиҳатлари очиб берилди.

7. «Ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг ибодат қисми «Таҳорат», «Намоз», «Рўза», «Закот» ва «Ҳаж» бўлимларини ўз ичига олиб, уларда фикхий масалаларнинг аҳл ас-сунна ва-л-жамоа мазҳаблари ўртасидаги қиёсий таҳлили амалга оширилган. Тадқиқот натижасида, ибодат масаласидаги «омин» ва «басмала» сўзларини махфий (овоз чиқармай) айтиш, «қўлни елка баробар кўтариш», «қўлни боғлаб, киндик остига қўйиш», «жамоат намозида имомга эргашиш», «жавробга масҳ тортиш ва унинг шартлари», «қабр зиёратига бориш жоизлиги», «қабрга Қуръон ўқиш мумкинлиги»га доир мавзуларни очиб бериш орқали асарнинг ҳозирда мавжуд ихтилофларни бартараф этишда муҳим ўрин тутиши кўрсатиб ўтилган.

8. «Ал-Фикҳ ан-нофеъ»да оила ва у билан боғлиқ муносабатларга алоҳида эътибор қаратилган. Унинг «Никоҳ», «Болани эмизиш ҳақида», «Талоқ», «Идда», «Нафақалар» ва «Ижаралар» номли бўлимларидаги «никоҳ шартлари», «аёлнинг никоҳга розилиги», «никоҳланишдаги моддий ва

маънавий тенглик», «махр масаласи», «фарзандлар тарбиясида эр-хотин масъулияти», «болани эмизиш муддати ва шартлари», «фарзанд ва аёл таъминоти», «болага энага ёллаш», «ота-онани нафақа билан таъминлаш» каби мавзулар таҳлили натижасида олинган хулосалар бугунги кундаги оилалар бузилишининг олдини олиш ва оила аъзолари ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлаш жараёнида хизмат қилиши очиб берилган.

9. Бугунги кунда жамият ҳаётида юзага келган диний-ижтимоий масалаларга жавоб топишда «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг ўрнини очиб бериш тадқиқотнинг асосий вазифаларидан бири саналиб, бу борада асарнинг «Истеҳсон» бўлимида баён этилган «эркак ва аёлларга хос кийиниш одоблари», «ипак матодан фойдаланиш», «тилло ва кумуш тақинчоқ, идишлардан фойдаланиш» каби масалалар «оммавий маданият» ва унинг кўринишларининг ёшлар таълим-тарбиясига салбий таъсирининг олдини олишда аҳамиятли экани кўрсатиб берилган. Шунингдек, замонавий молиявий масалалардаги савдо, шерикчилик, шартномалар тузиш, хизматчиларни ёллаш ва унинг шартларини белгилашда «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарида баён этилган қарашлар муҳим эканлиги ёритилган.

Тадқиқот жараёнида олинган натижа ва хулосалардан келиб чиқиб қуйидаги таклиф ва тавсиялар илгари сурилди:

1. Ислом цивилизацияси ривожига Носируддин Самарқандий илмий меросининг муҳим аҳамият касб этишини инобатга олиб, Ўзбекистон халқаро ислом академиясида диний-маърифий соҳа мутахассислари учун «Мовароуннаҳр ҳанафий фикҳ илми ривожига Носируддин Самарқандийнинг ўрни» номли монография тайёрлаш.

2. «Ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари фуруъ ал-фикҳ илми борасида қиёсий манба бўлгани боис Ўзбекистон халқаро ислом академияси ҳамда Ўзбекистон мусулмонлари идораси тасарруфидаги олий ва ўрта махсус диний билим юртларида мавжуд «Классик фикҳий матнлар» фанига қўшимча адабиёт сифатида киритиш.

3. «Ал-Фикҳ ан-нофеъ»нинг ҳанафий-мотуридий қарашлари асосидаги кенг қамровли шарҳи бўлган Абул Баракот Насафийнинг «ал-Мустасфо» асарини алоҳида тадқиқот объекти сифатида ўрганиш.

**SCIENTIFIC COUNCIL UNDER
DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 FOR AWARDING SCIENTIFIC DEGREES AT THE
INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN**

INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN

MUKHTAROV BEKZODBEK MURODJON O'G'LI

**NASIRUDDIN SAMARKANDI'S WORK OF "AL-FIQH AL-NOFE" IS AN
IMPORTANT SOURCE ON HANAFI JURISPRUDENCE**

24.00.01 – History and source study of Islam

**ABSTRACT OF DISSERTATION OF THE DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD)
ON HISTORICAL SCIENCES**

TASHKENT–2021

The Theme of the dissertation (PhD) is registered in the Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. B2019.1.PhD/Tar444.

The dissertation was carried out at the international Islamic academy of Uzbekistan.

The dissertation abstract in three languages (Uzbek, English, Russian (resume)) is available at the Scientific Council Web site (www.ii.au.uz) and ziyonet information portal (www.ziyonet.uz).

Scientific adviser:

Abdullaev Abdurashid Ganijanovich
Candidate of historical sciences,
associate professor

Official opponents:

Bekmirzaev Ilhomjon Isroiljonovich
Doctor of historical sciences, associate professor

Zakurlaev Abdumutal Karimovich
Doctor of jurisprudence, professor

Leading organization:

Bukhara State University

The defense of the dissertation will be held on “_____” _____ 2021 at _____ online/offline meeting platform of the Academic Council under the number DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 for awarding academic degree under international Islamic Academy of Uzbekistan (Address: 100011, Tashkent, Kadiri street, 11. Telephone: (99871)244-00-56); fax: (99871) 244-00-65; e-mail: info@ii.au.uz)

The dissertation can be found at the information Resource Center of the International Islamic Academy of Uzbekistan. (Registered number _____) (Address: 100011, Tashkent, A.Kadiri street, 11. Telephone: (99871) 244-00-56; fax: (99871) 244-00-65; e-mail: info@ii.au.uz)

The dissertation abstract is disseminated on “_____” _____ 2021.
(Protocol registered number _____ “_____” _____ 2021).

D.R.Makhsudov

Chairman of Scientific Council for
awarding academic degree, doctor
of historical (DSc), associate
professor

S.A.Rustami

Secretary of Scientific for
awarding academic degree,
doctor of philology (DSc),
associate professor

Z.M.Islamov

Chairman of Scientific Seminar
under the Scientific Council for
awarding academic degree doctor
of philology, professor

INTRODUCTION (Doctor of Philosophy (PhD) dissertation annotation)

Actuality and necessity of research. In the history of the world, the place and role of Islamic law (الفقه – fiqh) in solving social, economic and legal issues has been of special importance. Today's process of globalization also requires the solution of modern financial issues, the use of sources of Islamic law in the regulation of family and marriage relations. In this regard, the scientific heritage of such transcendental jurists as Abu Lays Samarkandi, Alauddin Samarkandi, Alauddin Kasani, Nasiruddin Samarkandi, Burhanuddin Marghinani, who made a great contribution to the development of Hanafi jurisprudence, plays an important role. In this regard, the issues raised in the works of the transcendental scholars on Hanafi jurisprudence are of great importance today in the solution of religious and social problems in the life of society.

The fact that a number of research centers around the world focus on in-depth study of the sources of Hanafi jurisprudence (أصول الفقه) in the field of method and (فروع الفقه) in the field of furu indicates the scientific importance of such sources. While the study of the science of usul al-fiqh focuses on the history of its formation and development, the method scholars, the rules of method, the research on the science of furu al-fiqh focuses on separate topics, citing the issues encountered in them, and the four emphasis is placed on comparing and analyzing thematic issues. In this regard, the disclosure of the peculiarities of Nasuriddin Samarkandi's work "al-Fiqh al-nofe" (الفقه النافع – "Useful fiqh") raises the scientific level of research in the field of Hanafi jurisprudence furu al-fiqh to another level.

Reforms in the field of religion and enlightenment in Uzbekistan create ample opportunities for the study of the scientific and spiritual heritage of Hanafi jurisprudence and sect scholars and its dissemination to the public. As a result, scholars have published Burhanuddin Marghinani's "al-Hidoya" (الهداية – "The Right path") and Abul Fath Muhammad ibn Mahmud Ustrushani's "Jami' ahkam as-sig'ar" (جامع أحكام الصغار – "The Code of the rights of the child"). Annotated translation into Uzbek was made. The analysis of the life and scientific heritage of Nasiruddin Samarkandi, who has a special place in the development of Hanafi jurisprudence, and the importance of the scholar's work "al-Fiqh an-nofe" in solving religious and social problems is a consistent continuation of research in this area.

Decrees of the President of the Republic of Uzbekistan No.PF-4947 of February 7, 2017 "On the Action Strategy for the further development of the Republic of Uzbekistan", PF-5416 of April 16, 2018 "On measures to radically improve the activities of the religious and educational sphere", 2017 Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No.PQ-2995 of May 24, 2019 "On measures to further improve the system of preservation, research and promotion of ancient written sources", June 24, 2019 No.519 "On enrichment of the library fund of the Imam Bukhari International Research Center under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan with foreign literature" this

dissertation serves to a certain extent in the implementation of the tasks set out in the resolution.

Compliance of research with the main priorities in the field of science and technology development in the Republic. The dissertation is carried out in accordance with the priority direction of the development of science and technology of the republic I. "Formation of a system of innovative ideas and ways to implement them in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and democratic state".

The level of research of the problem. The life, activity and scientific heritage of Nasiruddin Samarkandi have been studied by Western and Eastern orientologists, Islamic scholars, and scientific articles have been published on this subject. In particular, Western scholars A.Masse, A.Shagaviev, I.Filshtinsky, K.Brockelman, K.Idrisova, L.Sukiyaynen, M.Adam, R.Charles, and Yu.Djafich provided important information about Nasiruddin Samarkandi and his scientific heritage¹.

The bibliographic books of Eastern Muslim scholars Abdullah Abdulhamid Saad, Abdulhay Laknavi, Ibrahim Abbud, Ibrahim Salih, Mulla Ali Qari, Haji Khalifa and others give brief information about the life and works of Nasiruddin Samarkandi². The Saudi scholar Ibrahim Abbud Nasiruddin Samarkandi conducted a separate study on "al-Fiqh al-nofe". In this study, the life and scientific activity of the faqih, the manuscripts of "al-Fiqh an-nofe", and the scholar's unique methods are discussed. The scholar also published a critical text of "al-Fiqh al-nofe" in 2000. Ibrahim Salih studied the scholar's work on ethics and mysticism, "Riyazat al-Akhlaq" (Education of Morality), and in 2006 in Damascus, based on the available manuscripts, published a modern edition of the work in Arabic.

Turkish scholars A.Ozel, B.Chalik, K.Yildiz, M.Kose and M.Toprak conducted research on manuscripts of his works³. In particular, in an article on the

¹ Masse A. Islam ocherk istorii. Translation with French N.B. Kobrinov and N.S. Lutskov. – M.: Izdatelstvo Vostochnoy literaturi, 1963. – 230 p.; Shagaviev D.A., Yamaliev I.M. Classification razryadov fakikhov xanafitskogo tolka: mnenie Shixab ad-dina al-Mardjani. Minbar. Islamic Studies. 2018; 11 (1). – P. 109-118.; Filshtinskiy I.M. History of the Arabs and the Caliphate. (750-1517 gg.). – 3-e izd., Ispr. and dop. – M.: AST: Vostok Zapad, 2006. – 349 p.; Brockelmann C. Geschichte der arabischen Literatur. – Supplementband I-III. – Leiden, 1937. – 973 p.; Al-Akaid an-nasafiyya / pers. s arab. and komm. K.X.Idrisova. – OOO «Sadra», 2016. – 100 p.; Syukiyaynen L.R. Muslim law. Voprosmteorii i praktiki. – M.: Nauka, 1986.; Adam M. Muslim renaissance. – M.: Nauka, 1978. – 458 p.; Charl R. Muslim law. Translation with French S.I.Volka. – M.: Foreign literature, 1959. – 142 p.; Jusuf Džafić. Najznačajniji klasični hanefijski učenjaci. / <https://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=3271> (30 Maj 2018).

² Abdulloh Abdulhamid Saad. O'rta Osiyo olimlari qomusi. – T.: Imam Bukhari Republican Scientific and Enlightenment Center, 2007. – 215 p.; Abdulhay Laknaviy. Al-Fawoid al-bahiyya fi tarojim al-hanafiyya. – Egypt: Matbaat as-saodat, 1324/1906. – 219-220 p.; Nasiruddin Samarkandi. Al-Fiqh al-nofe'. – Ar-Riyaz: Maktaba al-abikon, 2000. – J. 1-3. – 425, 440, 600 p.; Nasiruddin Samarkandi. Riyazat al-akhlaq. – Damascus: Dor al-bashoir al-Islamiya, 2006. – 348 p.; Mulla Ali bin Sultan Muhammad Qari. Al-Asmar al-janiyya fi asma al-hanafiyya. – Baghdad: Devon Waqf as-Sunni, 2009. – J 2. – 638 p.; Haji Khalifa Mustafa ibn Abdullah. Kashfuz zunun an asmail kutub val funun. – Bayrut: Dor ahyo at-taros al-arabiy, 1941. – J. 2. – 565, 717, 1580, 1697, 1813-1921-1922 p.

³ Ahmet Özel. Hanefi Fıkıh Âlimleri. – Ankara: 2000. – 784 s.; Bunyamin Calik. Bahrul-fetava adli eseri bag'laminda Kadizade Mehmed Arif Efendi'nin fikihci portresi. // Erzurum ispirli Kadizade Mehmed Arif Efendi ve Omer Efendi sempozyumu. – Erzurum: 2014. – S. 277-306.; Kemal Yildiz. Zharkynbai Sebetov. Orta Asyali hanefi fakihî Sirâceddin Ali b. Osmân el-Uşî'nin el-fetâva's-sirâciyye adli eseri ve bazi fikhî görüşleri. – S. 52-77.; Murtazo Kose. Topkapi sarayı muzesi kutuphanesi arabca el yazmalar katalogundagi hanefi fikhina ait eserlerin listesi. // Islam hukuku Aristirmalari dergisi. sy. 7 – Nisan: 2006. – S. 487-498.; Mehmet Said Toprak. Ali b Osman

manuscripts of Hanafi jurisprudence kept in the library of the Murtaza Kose Topkapi Palace Museum, He gave information about the manuscript of Nasiruddin Samarkandi's "al-Fiqh al-nofe", which is kept under the number A.1165. Ahmet Ozel in his book "Scholars of Hanafi jurisprudence" briefly dwells on the life and works of Samarkand. Mehmet Said Toprak spoke about the famous Hanafi scholar Sirojiddin Oshiy and mentioned Nasiruddin Samarkandi as his first teacher. Kamol Yilmaz and Zankenbay Sebetov also noted that Nasiruddin Samarkandi was recognized as Oshi's mentor in his study of Sirojiddin Oshi's work, "al-Fatawa as-Sirojiya".

In Uzbekistan A.Juzjoniy, A.Mallaboev, A.Muminov, D.Makhsudov, D.Rakhimjanov, H.Aminov, I.Bekmirzaev, M.Ataev, Q.Mahmudov, S.Oqilov, S.Primov, Yo.Mansurov⁴, Sh.Ziyodov in scientific works carried out by researchers such as Nasiruddin Samarkandi is mentioned among the Samarkand scholars. Information on the life and scientific heritage of the scientist is collected.

The above-mentioned scientific works provide information about the life and scientific heritage of Nasiruddin Samarkand. However, this topic has not been studied systematically.

Relevance of the research with the scientific-research plans of the higher education institution in which the dissertation was carried out. The dissertation was completed within the framework of the research project A-1-051 – "Formation of a healthy faith in the younger generation on the basis of systematic analysis of the problems of Islamic studies, primary sources and religious and enlightenment heritage of our ancestors".

The purpose of the research is to reveal the importance of Nasiruddin Samarkandi's work "al-Fiqh al-nofe" in Hanafi jurisprudence.

Tasks of the research:

demonstration of the style and scientific-theoretical basis of works on Hanafi jurisprudence written in Movarounnahr in the XI-XII centuries;

determining the place of Nasiruddin Samarkandi in the scientific environment of Movarounnahr;

classification of the scientist's works by branches of Islamic sciences;

Siraceddin el-Usi hayati ve eserleri. // D.E.U. Ilahiyat fakultesi dergisi. Sayi XXIII. – Izmir: 2006. – S. 65-86.

⁴ See: Juzjoniy A. Marg'inoniy va uning izdoshlari. – T.: Tashkent Islamic University, 2000. – 56 p.; Muminov A. Hanafiy ulamolarning Markaziy Movarounnahr shaharlari hayotida tutgan o'rni va roli (II-VII/VIII-XIII asrlar): tar.fan.dokt. dis... avtoref. – T.: TIU, 2003. – 46 p.; Rakhimjonov D. Abu Hafs Nasafiy. – T.: Tashkent Islamic University Publishing and Printing Association, 2010. – 40 p.; Bekmirzaev I. Movarounnahrda qozilik hujjatlari: tarixiy ildizlar va tahliliy yondashuvlar. Monografiya. – Tashkent: Tashkent Islamic University, 2014. – 332 p.; Oqilov S. Movarounnahrda Moturudiya ta'limotining shakllanish tarixi. – T.: Movarounnahr, 2012 – 192 p.; Ziyodov Sh. Mahmudov. Q. O'rta asrlarda yashagan mashhur samarqandlik allomalar. – T.: Ghafur Ghulam, 2019. – 256 p.; Maxsudov D. Abul Barakot an-Nasafiy va uning «Madorik at-tanzil va haqiq at-ta'vil» asari. Monografiya. – T.: Movarounnahr, 2014. – 198 p.; Ataev M. Majduddin al-Ustrushaniy. // <http://muslim.uz/index.php/rukn/fiqh/item/4180> (November 27, 2017).; Mallaboev A. Nosiriddin Samarqandiy ilmiy merosi tadqiqqa muhtoj // Bobur and the world. – Tashkent, 2019. – № 1(10). – 38-41 p.; Mallaboev A. Abul Barakot Hofiziddin Nasafiyning «al-Mustasfo» asari muhim fiqhiy manba // INFOLIB. – Tashkent, 2018. – № 4. – 68-69 p.; Aminov H., Primov S. Hanafiy fiqhi tarixi, manbalari va istilohlari. – T.: Movarounnahr, 2017. – 400 p.; Mansurov Yo. Nosiruddin Samarqandiy – Buyuk alloma // Imam al-Bukhari's lessons. – Samarkand, 2010. – № 4. – 258-260 p.

Scientific substantiation of the method and sources of writing the work “al-Fiqh an-nofe”;

to carry out source-based analysis of manuscript copies of the source;

comment on the work and reveal its peculiarities;

To show the importance of the issues of worship described in “al-Fiqh an-nofe” in the prevention of modern conflicts;

highlight the role of information in the play on family issues (marriage, divorce, idda, pensions) in solving existing problems in society;

to determine the role of the work “al-Fiqh al-nofe” in finding answers to the social problems that arise in the life of society today, and to develop proposals and recommendations for their effective use.

The object of the research is the work of Nasiruddin Samarkandi’s “al-Fiqh al-nofe”.

The subject of the research is the relationship of worship, family, marriage, social issues in the work of Nasiruddin Samarkandi’s “al-Fiqh al-nofe”.

Research methods. The dissertation uses a complex approach, research methods such as dialectical, historical, logical, analysis, synthesis and comparative analysis of scientific knowledge.

The scientific novelty of the research is that:

In “al-Fiqh al-nofe”, the use of fiqh terms specific to different regions in resolving legal issues is used to measure the amount of “one dirham” for the land of Movarounnahr, for the regions of Damascus, a large dirham called “Shuhliliy” (شهليلي), for the Arab region, it is revealed on the basis of the units of measurement called “dirham equal to a large shekel” and “black of Zubrakan” (السود الزبرقانية);

unlike jurisprudential texts written before the twelfth century, the section “Hiring a Babysitter” is included in the “Rents” section of “al-Fiqh al-nofe”, which deals with issues related to the nurse’s rent, its conditions, maintenance, and payment, this order has been proved to be the basis of the jurisprudential books of the later period;

Nasiruddin Samarkandi, in his work, based on the principle of changing certain rules and conditions over time, has been proven to have interpreted the part of the “former emigrants” in the conditions of the imamate as “Vara’ (ورع – piety)” on the basis of hadiths on “hijrat” (هجرة);

in financial matters, Nasiruddin Samarkandi introduced the rule that in the garden, taking into account the regional practice and customs, the gardener can be paid from his own produce, in addition to which he can pay employees from fruits and vegetables and it was found that this topic was reflected in a separate “Musqot section” (كتاب المساقاة).

The practical result of the research:

The information obtained as a result of research on the life of Nasiruddin Samarkandi, his teachers and students on the basis of records in history and taboo books was scientifically analyzed and arranged. On the basis of the collected data the scientific pamphlet “Nasiruddin Samarkandi and the work “al-Fiqh al-nofe”

was published⁵. As a result, the life and scientific activity of Nasiruddin Samarkandi were widely disseminated;

The scientific activity of the scientist was studied on the basis of historical and scientific sources, and 17 works attributed to him were identified. Among them, one of the works on the science of usul al-fiqh and preaching, and one on the science of furu al-fiqh, *Asila wa ajwiba* (Questions and Answers), were first introduced into scientific circulation;

As a result of the research, 37 manuscripts of *al-Fiqh an-nofe* were kept in the Republic and abroad. Source analysis of 33 manuscripts was carried out and put into scientific use. It was also revealed that 11 commentaries on the work were written by the students of Samarkand and later Hanafi scholars;

A comparative study of the work “*al-Fiqh al-nofe*” with 4 fiqh texts written in the XI–XII centuries. It is revealed that Nasiruddin Samarkandi, unlike other faqihs, elaborated on the content of such topics as “crime”, “*musaqat*”, “*faroiz*” and “production” in a separate book.

Reliability of the research results of the research is based on the manuscripts of his work “*al-Fiqh al-nofe*” in the manuscript fund of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan under inventory numbers №.4704 and №.3032, as well as modern editions by Ibrahim Abbud. It is explained by the fact that it is based on evidence, the use of modern comparative-historical methods and a number of scientific research methods developed in Eastern and Western schools of Islamic studies, the results of which are confirmed by the competent authorities.

The scientific and practical importance of the research results. The scientific-theoretical conclusions about the role of Nasiruddin Samarkandi in the development of Movarounnahr Islamic sciences and the importance of the work “*al-Fiqh an-nofe*” in the science of Hanafi jurisprudence will serve as a basis for future scientific research and studies in the field.

The practical significance of the results of the research is in the “History and Islamic Studies”, “Islamic History in Central Asia”, “Islamic Studies”, “Fiqh”, “Islamic Law”, “Methodology of Islamic Law”, “Islamic Law Methodology”, “Islamic Law in Central Asia”, “Fundamentals of Islamic Law”, “Classical Fiqh Texts (*Furu al-Fiqh*)”, “Scholars of Movarounnahr” can be used to enrich the content of new theoretical developments, to use them in the development of optional courses, seminars and special courses.

Implementation of the research results. Nasiruddin Samarkandi’s work “*al-Fiqh al-nofe*” based on the scientific results of research on an important source on Hanafi jurisprudence:

In “*al-Fiqh al-nofe*”, the use of fiqh terms specific to different regions in resolving legal issues is used to measure the amount of “one dirham” for the land of Movarounnahr, for the regions of Damascus, a large dirham called “*Shuhliliy*” (شهليلي), for the Arab region, it is revealed on the basis of the units of measurement

⁵ See: Mukhtarov B. *Nosiruddin Samarqandiy va “al-Fiqh an-nofe” asari*. – T.: International Islamic Academy of Uzbekistan, 2020. – 104 p.

called “dirham equal to a large shekel” and “black of Zubrakan” (السود الزبرقانية) were included in the scientific findings of the book “Famous Samarkand Scholars of the Middle Ages” and “Encyclopedia of Medieval Oriental Scholars” (Imam Bukhari International Research Center under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan" on May 4, 2021. / Reference No. 152). As a result, information about the specifics of “al-Fiqh al-nofe” served to reach the scientific community;

Nasiruddin Samarkandi, in his work, based on the principle of changing certain rules and conditions over time, has been proven to have interpreted the part of the “former emigrants” in the conditions of the imamate as “Vara’ (ورع – piety)” on the basis of hadiths on “hijrat” (هجرة) the scientific conclusions are included in the content of the book “Necessary issues of Hanafi jurisprudence” prepared on the basis of the order (reference book of the Muslim Board of Uzbekistan No. 1623 of May 18, 2021). As a result, the meaning of the word “hijrah”, which is one of the purely Islamic concepts, has been more widely revealed, and has served as a sound source in refuting categories that misinterpret this concept;

unlike jurisprudential texts written before the twelfth century, the section “Hiring a Babysitter” is included in the “Rents” section of “al-Fiqh al-nofe”, which deals with issues related to the nurse’s rent, its conditions, maintenance, and payment, this order has been proved to be the basis of the jurisprudential books of the later period the scientific conclusions are included in the content of the book "Islamic Encyclopedia" prepared on the basis of the order (reference of the Committee on Religious Affairs under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated May 11, 2021 No 02-03 / 3198). As a result, it helped citizens to find answers to their questions about the responsibility of raising children and the places that should be considered in the educational process;

in financial matters, Nasiruddin Samarkandi introduced the rule that in the garden, taking into account the regional practice and customs, the gardener can be paid from his own produce, in addition to which he can pay employees from fruits and vegetables and it was found that this topic was reflected in a separate “Musopot section” (كتاب المساقاة) aired on the “History of Uzbekistan” TV channel and used in the preparation of the script for the program “Javohir” (Handbook of the National Television and Radio Company of Uzbekistan dated July 30, 2020, No. 02-40-1245). As a result, it has been put into practice in the solution of financial issues related to agriculture and wages in it.

The approbation of the research results. The results of this research have been tested in a total of 15, including 3 international and 12 national scientific conferences.

Publication of the research results. 26 scientific works on the research topic, including 10 articles in scientific publications recommended for publication of the main scientific results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan, of which 9 were published in national and 1 foreign scientific journal. Theses have been published in 3 international and

12 local conference collections. He also published a scientific treatise entitled “Nasiruddin Samarkandi and the work “al-Fiqh al-nofe””.

The structure and the scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion, a list of sources and references, and appendices. The volume of the dissertation is 130 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the introductory part, based on the relevance and necessity of the dissertation topic, the purpose and tasks of the research, the object and subject of study are defined. The relevance of the research to the priorities of science and technology, the scientific novelty and practical results of the work are described. Based on the reliability of the results obtained, their theoretical and practical significance is revealed. Information on the implementation of research results in practice, approbation of the work, published works and the structure of the dissertation.

The first chapter of the dissertation is entitled “**Scientific and theoretical basis for the study of Hanafi jurisprudence in Movarounnahr in the 11th-12th centuries**”, the role of Nasiruddin Samarkandi in the development of Hanafi jurisprudence, the analysis of the life and work of the scientist and the classification of his scientific heritage.

The first paragraph of this chapter is entitled “*Specific methods of jurisprudence written in Movarounnahr*”. It has been revealed that it served as the basis for jurisprudential works written in later periods. In particular, in the writing of jurisprudential works, the topics are presented in a certain order, the works are devoted to only one subject, the issue and its arguments are cited, the comparative issues between the sects are revealed, the jurisprudential issues are arranged in a question-and-answer manner. Methods of disclosing the views of the faqihs by drawing final conclusions or commenting on works written before him were used.

In the 11th-12th centuries Imam Sarakhsi’s “al-Mabsut”, Alauddin Samarkandi’s “Tuhfat al-fuqaha”, Alauddin Kasani’s “Badoe as-sanoe fi ash-sharoe”, Burhaniddin Marghinoni’s “Bidoya al-mubtadi” and “al-Hidoya sharh bidaya al-mubtadi” and “al-Fiqh al-nofe” by Nasiruddin Samarkandi were also written at the same time. These works are characterized by: weak narrations, free from weak words, not all of the jurisprudential contradictions, easy to read, no mention of evidence and documents, short and easy to memorize. At the same time, the jurisprudential texts also mention the jurisprudential differences between the sects, which is important in the formation of the ability to understand the jurisprudential issues of the sects and their evidence, to be able to make a comparative study.

The second paragraph, entitled “*The role of Nasiruddin Samarkandi in the scientific environment of Movarounnahr*”, provides a comparative analysis of information about the life and work of Abulqasim Nasiruddin Muhammad ibn Yusuf Hasani (or Husseini) Madini Samarkandi Hanafi. As a result, very little is known about the scientist's life in the sources. It is noted that the faqih lived and

worked in Samarkand. He is said to have died in 556/1161. He also traveled to Maur, Mecca, Medina and Baghdad from 535/1141 to 543/1148 to study with leading scholars, and after returning from an eight-year scientific journey, taught and authored books for the rest of his life.

According to the results of the research, Alouddin Samarkandi, Abdukarim Samani, Abu Hafs Nasafi, Umar ibn Sovi, Husayn ibn Yahya Bukhari, Sirojiddin Oshi, Abu Lays Ahmad ibn Umar ibn Nasafi, Abdukholiq Gijduvani were identified as his mentors.

The third paragraph of this chapter is entitled “*Classification of the scientific heritage of the Nasiruddin Samarkandi*”, in which the works attributed to Nasiruddin Samarkandi are identified and grouped by topic. The study found that the scholar's scientific heritage is diverse in content and subject matter, and that he has written a total of 17 works on the sciences of the Qur'an, theology, jurisprudence, mysticism, ethics, history, and lexicography. It has been shown that 11 of them belong to Hanafi jurisprudence. In particular, Nasiruddin Samarkandi's “al-Ihqaq” (“The Secret box”) on the Quranic sciences⁶, “Fath al-Ghalaq” (“Discovering the uncertainties”) on the science of kalam (aqeedah), the science of etiquette and mysticism “Riyazat al-Akhlaq” (“Education of morality”)⁷, on lexicography “Bulugh al-adab min tahqiq istiorat al-arab” (“Literary translations from the study of Arabic words”) and there are works on the history of Balkh, such as “at-Tarikh” (“History”). Tash Kuprizoda also mentioned in his book “Miftoh as-saada” (“The Key to happiness”) that the scholar had a book on “preaching”.

The main part of Abulqasim Samarkand's scientific heritage consists of works on jurisprudence, which play an important role in the development of jurisprudence in Movarounnahr. The scholar's jurisprudential works include “al-Qanun”, “al-Manshur” (“Widespread”), “al-Mabsut” (“Detailed”), “Kitab al-wafi” (“Detailed book”), “Summary of the Mufti” (“Summary of the Mufti”), “Jome al-fatawa” (“Collection of Fatwas”) or “al-Jame al-kabir fi al-fatawa” (“Large Collection of Fatwas”), “Kitab al-Multaqat” (“Selected book”) or “al-Multaqat fi fatovo al-hanafiya” (“The Collection of selected Hanafi fatwas”), “Asila wa ajviba” (“Questions and Answers”). The sources also state that Nasiruddin Samarkandi had a book on the science of jurisprudence, “Masabih as-subul” (“Lighting the Way”) and a book on the science of “usul al-fiqh”⁸.

The second chapter of the dissertation is entitled “**Source analysis and specific aspects of “al-Fiqh al-nofe”**”. In this chapter, the peculiarities of al-Fiqh an-nofe, its sources, similarities and differences with other similar jurisprudential sources written in the 11th-12th centuries, analysis of manuscripts of the work,

⁶ In his book “al-Fawaid al-bahiyya”, Abdulhay Laknawi mentions the work as “al-Ikhsaf” (The Secret Basket). A manuscript copy of the work is in the Berlin Library in Germany №. It is stored with №.728. No other manuscripts of this work and information on their study are available. See: Abdulhay Laknaviy. Al-Fawoid al-bahiyya fi tarojim al-hanafiyya. – Cairo: Dor al-Kutub al-Islami, 1324/1906. – J. 1. – P. 200.

⁷ This work was written in the XII century and we know 2 manuscripts of it. The first copy was copied in 868/1562 by an unknown calligrapher. In 1268/1842 it was included in the personal library of Malik Muhammad Hasan ibn Hamza Zahir in Saudi Arabia. The second copy is kept in the Zahiriya Library in Syria under №.11139.

⁸ Mahmud bin Sulayman Kafavi. Al-A'lam al-Axyor. Manuscript. – P. 183^a.

commentary on it are described in the development of Hanafi jurisprudence. The relay is explained.

The first paragraph of the chapter is entitled “*The style and sources of writing ‘al-Fiqh al-nofe’*”, which analyzes the style and sources of Nasiruddin Samarkandi’s work “al-Fiqh al-nofe”. This chapter was written in 555/1160 – the last years of the author's life⁹ and consists of 64 books (chapters), 146 chapters and chapters. It begins with “Kitab at-Taharat” (The Book of purification) and ends with “Kitab al-Hunasa” (The Book of hunas). Each section, sometimes even a chapter or part, is given a name that represents the topic it describes.

One of the peculiarities of “al-Fiqh al-nofe” is that Nasiruddin Samarkandi narrates the work in his own words, based on verses from the Quran, hadiths, the words of the Companions, qiyas and the views of the imams of the sect. It tries to shed light on each topic with evidence. In some matters, he compares the views of the Shafi'i and Maliki sects, as well as their views, with the views of the Hanafi school. In this regard, “al-Fiqh al-nofe” is one of the first works written on comparative jurisprudence. “Al-Fiqh al-nofe” is often used in the writing of “al-Mabsut” by Imam Sarakhsi. “Al-Mabsut” is quoted in 74 issues pertaining to the single prayer part of the work. In particular, there are 11 similar issues in the “Purity” section, 30 in the “Prayer” section, 18 in the “Zakat” section, 1 in the “Fasting” section and 14 in the “Hajj” section. At the same time, the people of Samarkand rely on the authoritative sources of that sect in expressing the views of other sects of the Sunnah. In particular, he cited the rulings of the Shafi'i school on the basis of Imam al-Shafi'i's “al-Umm” and the famous scholar of the Shafi'i school, Abu Ishaq al-Shirazi (d. 476/1083) “al-Mazhab fi al-fiqh al-Shafi'i”. In the book “Marriage” alone, these works are used to describe 8 issues.

The second paragraph, entitled “*Codicological analysis of manuscripts of the work*”, examines the manuscripts of “al-Fiqh al-nofe”, their source analysis and specific features. Today, 37 manuscripts of the work are preserved in Ireland, Germany, Turkey, Saudi Arabia, the UAE, Iraq, Syria, Egypt, Tunisia and Uzbekistan. The study included a source analysis of 33 manuscripts of “al-Fiqh al-nofe”. “The Juma al-Majid Center” in the UAE has 30 electronic manuscripts of Nasiruddin Samarkandi’s works, 27 of which are “al-Fiqh al-nofe”. There are 2 manuscripts of the source in Uzbekistan. They are kept at the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan under the numbers №.4704¹⁰ and №.3032¹¹. These two copies date back to the 14th century. The fact that the manuscripts of the work date mainly to the 13th-14th centuries indicates that it was used by many scholars during this period.

In the manuscripts, “al-Fiqh al-nofe” has been fully preserved. The work begins with the “Kitab al-Taharah” (The Book of Purification) and ends with the “Kitab al-Hunasa” (The Book of hunas). In the manuscripts, this section, chapter, and parts are separated. This distinction is manifested in the fact that the subjects

⁹ Abulfido Zaynuddin Qasim ibn Qutlubugo Suduni. Toj at-tarojim. – Beirut: Dor al-Qalam, 1992. – P. 230.

¹⁰ See: Nasiruddin Samarkandi. Al-Fiqh al-nofe'. UzR FASHI. Fixed assets. Manuscript. № 4704. – 180 p.

¹¹ That source. № 3032. – 291 p.

are written in larger letters than in the text, and those letters are marked in black or red. Given that the manuscripts of “al-Fiqh al-nofe” are widespread throughout the world, and that the number of surviving copies exceeds the number of surviving sources written at that time, it can be said that the work was used by Hanafi scholars not only in his time but also in later centuries.

The third paragraph of this chapter is entitled “*Features of comments on the source*”. In this context, the comments and commentaries on the work, their specific aspects are studied comparatively.

In particular, the commentaries of Ahmad bin Umar Mahmud Nasafi (d. 562/1167) entitled “al-Manofi’ fi al-favoid al-nofe”, Imam Abdul Khaliq Gijduvani (d. 575/1179) entitled “Sharh al-fiqh al-nofe”, Ahmad ibn Umar Muhammad Nasafi (d. 665/1267) entitled “al-Manofi fi al-fawaid al-nofe”, Hamiduddin Romushi Bukhari (d. 666/1268) entitled “al-Manofi fi al-fawaid al-nofe”, Abul Barakat Nasafi (d. 710/1310) entitled “al-Mustasfo”, Muhammad bin Ilyas Maimari’s (d. 751/1350) commentary, Sa’duddin Taftazani’s (d. 792/1391) commentary entitled “Sharh al-fiqh al-nofe”, “Sharh al-nofe” by Jalaliddin Muhammad Sultan (d. 740/1340), Abdurahman ibn Abdullah Halabi entitled “al-Hadim fi halla alfazi Abi al-Qasim”, Ahmad ibn Ali Hamadani (d. 755/1354) also commented on the work under the title “Nazm al-nofe”. It is said that Abu Bakr Muhammad ibn Mahmud Hamawi’s “al-Hadi li-l-bodi” is also one of the commentaries on “al-Fiqh al-nofe”.

Manuscripts of 3 of the above comments were identified. Among them, it was revealed that 50 manuscripts of Abul Barakat Nasafi’s commentary called “al-Mustasfo” are kept in world funds. It has been proved that this commentary gives a lexical and terminological explanation of each topic and its text, and reveals not only the essence of the jurisprudential issue, but also the Hanafi-Moturidi doctrinal views on the subject. The manuscript of Ahmad bin Umar Nasafi’s commentary “al-Manofi’ fi al-favoid al-nofe” has been found in Turkey, and Hamiduddin Romushi Bukhari’s commentary “al-Manofi’ fi al-favoid al-nofe” has been preserved in Ireland.

The Third chapter of the study is entitled “**The Importance of religious and social issues in the work today**” in which the role of the rulings in Nasiruddin Samarkandi’s “al-Fiqh al-nofe” in preventing disputes over worship today, and the role of marriage in the regulation of family relations and the importance of the issues related to it and the role of the source in the prevention of modern social problems.

The first paragraph, entitled “*The role of the rulings in the work in the prevention of disputes over matters of worship*” explains the importance of “al-Fiqh al-nofe” in resolving modern disputes. In the “Zakat section” of the work, which is counted from the financial prayers, the types of zakat and the conditions related to them are defined. In this section, among the animals subject to zakat, such as sheep, goats, cattle, and camels, is an animal called “Jomus”, which is found in South Asia, Africa, Southern Europe, and the Caucasus. Nasiruddin Samarkandi also stated that the amount of zakat to be taken from the jamus would

be the same as the amount of zakat from cattle. In addition, it is mentioned that males and females of animals are equal in receiving zakat.

The issues raised in “al-Fiqh al-nofe” have served as the basis for jurisprudential works written in later periods. In particular, “al-Fatawa al-Hindiya” relied on “al-Fiqh al-nofe” in resolving disputes over topics such as “Zakat” and “Partnership”¹².

The Second chapter, entitled “*Coverage of issues in family relations in “al-Fiqh al-nofe”*” reveals the foundations of a strong family and family relationships. On this subject, Nasiruddin Samarkandi’s “al-Fiqh an-nofe” sections, such as “Marriage”, “Divorce”, “Allowances”, cover in detail such conditions as consent and equality of the parties in marriage, dowry, provision of a woman with alimony, responsibility for raising children.

Equality of spouses – “kafaat” is about their lineage, religion, property, and in “al-Fiqh al-nofe” kafaat in property – is defined by the ability of a man to receive dowry and a woman to a pension¹³. One of the peculiarities of Islamic law is that the husband gives dowry to his wife and provides for her. Nasiruddin Samarkandi states that the minimum amount of dowry is set at ten dirhams (4.25 grams of gold), and the hadith¹⁴ “There is no dowry less than ten dirhams” is a proof of this. It is also stated in the section on pensions that the provision of women and children is the responsibility of men.

The Third paragraph, entitled “*The role of the source in solving modern social problems*” highlights the importance of social issues in the solution of social problems in society. In particular, the issue of wearing different clothes and jewelry, which is considered to be “popular culture” and its various manifestations, is revealed in the section “Istehsan” (Approved works) of “al-Fiqh al-nofe”. It defines the types of clothing and jewelry that are specific to men and women.

In the circulation part of “al-Fiqh al-nofe”, special attention is paid to the protection of human rights. “The Partnership” (كتاب الشركة) section of the book states that it is not possible for young children and persons with disabilities and adults to associate on valuable property and items. This is to prevent violations of the rights of children and people with disabilities.

The issues mentioned in Nasiruddin Samarkandi’s work “al-Fiqh al-nofe” serve not only for his time, but also as an important source in finding solutions to existing religious, social and financial issues.

CONCLUSION

Based on the scientific and practical research of Nasiruddin Samarkandi’s work “al-Fiqh al-nofe” and the goals and objectives of the study, the following conclusions were drawn:

¹² See: Sheikh Nizam and the Society of Indian Scholars. Al-Fatawa al-hindiya. – Beirut: Dor al-kutub al-ilmiya, 2000. – J. 1. – P. 307.; – J. 2. – P. 178.

¹³ Nasiruddin Samarkandi. Al-Fiqh al-nofe’. – Ar-Riyaz: Maktaba al-abikon, 2000. – J. 2. – P. 523.

¹⁴ That source. – P. 525

1. On the basis of the development of jurisprudence in Movarounnahr in the 11th-12th centuries, the classification of works on Hanafi jurisprudence and the study of their scientific and theoretical bases, the methods and directions of Hanafi jurisprudence in the country during this period and their: text about 50 famous works in the genres of adab al-qazi, hiyal, siyar, specialization, jurisprudence and fatwa have been written. In these works, the issues are arranged on specific topics, the issue and its evidence are given, the final conclusions are made on the basis of the views of Hanafi scholars, the essence of the issue is explained in the form of questions and answers, and the Ahl as-Sunnah wa'l-Jama'ah methods of comparing the views of the jurisprudential sect were used. This methodology in jurisprudential works still serves as a scientific and theoretical basis for the writing of works in the field.

2. In the process of determining the place of Nasiruddin Samarkandi in the scientific environment of Movarounnahr, information about his life and scientific activity was collected and systematized. The investigation revealed that Abul Qasim Nasiruddin Muhammad ibn Yusuf Hasani (or Husseini) Madini Samarkandi Hanafi lived in Samarkand and died there in 556/1161. He also traveled to Marw, Mecca, Madinah and Baghdad during the years 535/1141-543/1148, where he studied with scholars. It is proved that Nasiruddin Samarkandi paid special attention to jurisprudence in his scientific activity, returned to Samarkand in 543/1148, taught Hanafi jurisprudence to students until the end of his life and wrote books on the field.

3. As a result of scientific analysis of the works of Nasiruddin Samarkandi, the scholar studied the sciences of the Quran (1), kalam (1), fiqh (11), mysticism (1), dictionary (1), sermon (1) and history (1). He wrote a total of 17 works in the field of science. His works on jurisprudence include "al-Mabsut", "al-Manshur", "al-Qanun", "al-Wafi", "al-Khulasat al-Mufti", "Masabih as-subul", "al-Fiqh al-nofe". It was revealed that his works were in the genre of "furu al-fiqh", "Jame' al-fatwa", "al-Multaqat fi al-fatovo" in the genre of "fatwa" and 1 "usul al-fiqh". The scientific heritage of Nasiruddin Samarkandi belongs to various directions and played an important role in solving religious and social problems of his time.

4. The method of writing the work "al-Fiqh al-nofe", according to the results of research on its peculiarities, was written in 1160, before the death of Samarkand, in the style of a short text. The jurisprudential issues in it are based on the words of Hanafi scholars such as Abu Hanifa, Abu Yusuf, Imam Muhammad and Imam Zufar. It was also established on the basis of the text of the work that Samarkand used 167 verses of the Quran in 311 places in writing the work, citing convincing hadiths on each issue. In "al-Fiqh al-nofe", the scholar used the authoritative books of Hanafi jurisprudence, such as Alouddin Samarkandi's "Tuhfat al-Fuqaha", Shamsuddin Sarakhsi's "al-Mabsut" and Imam Quduri's "Mukhtasar al-Quduri". He used the works of Imam al-Shafi'i "al-Umm" and Abu Ishaq al-Shirazi "al-Mazhab fi al-fiqh al-Shafi'i" to explain the rulings of the Shafi'i school.

5. The 37 manuscripts of the work “al-Fiqh an-nofe” in the world’s libraries and collections have been identified. Codicological analysis of 33 manuscripts was performed in the study. Copies of this manuscript were written mainly in the 13th–14th centuries. It was found that the title of the work was written in its manuscripts under such names as “Kitab al-nofe”, “Kitab al-nofe’ fi al-fiqh” and “al-Nofe”. Nevertheless, it was concluded that the work was widely circulated under the name “al-Fiqh al-nofe”. Based on the sources, it was proved that the structure of the work consists of 64 books (sections) and 146 large and small chapters and parts.

6. In the process of describing the commentaries on the work of Nasiruddin Samarkandi “al-Fiqh al-nofe” and their peculiarities, it was found that 11 comments and commentaries were written on this work by the students of the scholar and the Hanafi scholars of the next century. Among the commentaries on the work, Abul Barakat Nasafi’s commentary entitled “al-Mustasfo” is famous, revealing its structure and differences from other commentaries. He also gave a lexical and terminological explanation of the text of each subject, as well as Hanafi-Moturidi doctrinal views on the subject.

7. The provisions of “al-Fiqh al-nofe” on the subject of worship and their comparative analysis between the sects to show the importance of the work in preventing modern conflicts. A comparative analysis was made between the sects of Ahl as-Sunnah wa'l-Jama'ah on the issues raised in the sections on “Purification”, “Prayer”, “Fasting”, “Zakat” and “Hajj”. This work includes the secret (silent) utterance of the words “amen” and “basmala” in prayer, “raising the hand to the shoulder”, “tying the hand and placing it under the navel”, “following the imam in the congregational prayer”, “wearing socks and its conditions”, “Permission to visit the grave”, “Possibility to recite the Quran in the grave” and so on.

8. In “al-Fiqh al-nofe” special attention is paid to the family and the relationships associated with it. Its sections “Marriage”, “Breastfeeding”, “Divorce”, “Idda”, “Pensions” and “Leases” set out the principles of a strong family and the rules of family relations. In These sections, the findings of the analysis of topics such as “marriage conditions”, “woman’s consent to marriage”, “material and moral equality in marriage”, “dowry”, “couple’s responsibility in raising children”, “terms and conditions of breastfeeding”, “child and woman support”, “hiring a child” and “providing for a parent” should be used as an auxiliary resource in the process of preventing the breakdown of families today and strengthening ties between family members.

9. One of the main tasks of the study is to reveal the role of “al-Fiqh al-nofe” in finding answers to religious and social issues in society today. Issues such as the “use of silk fabric”, “the use of gold and silver jewelry, utensils” have been shown to be important in preventing the negative impact of “popular culture” and its manifestations on the education of young people. It is also revealed that the views expressed in “al-Fiqh al-nofe” are important in modern financial matters in trade, partnership, contracting, hiring and setting conditions.

The issues analyzed in the study allowed to develop the following recommendations based on their conclusions:

1. Taking into account the importance of the scientific heritage of Nosiruddin Samarkandi in the development of Islamic civilization, to prepare a monograph for specialists in the field of religious education entitled “The role of Nosiruddin Samarkandi in the development of Movarounnahr Hanafi jurisprudence” at the International Islamic Academy of Uzbekistan.

2. “Al-Fiqh al-nofe” is a comparative source on the science of “furu al-fiqh”, so the subject “Classical fiqh texts” available at the International Islamic Academy of Uzbekistan and the higher and secondary special religious schools of the Muslim Board of Uzbekistan add as additional literature.

3. To study “al-Mustasfo” by Abul Barakat Nasafi, a comprehensive commentary on “al-Fiqh an-nofe” based on Hanafi-Moturidi views, as a separate object of study.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc 35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ
МЕЖДУНАРОДНОЙ ИСЛАМСКОЙ АКАДЕМИИ УЗБЕКИСТАНА**

МЕЖДУНАРОДНАЯ ИСЛАМСКАЯ АКАДЕМИЯ УЗБЕКИСТАНА

МУХТАРОВ БЕКЗОДБЕК МУРАДЖАН УГЛИ

**ПРОИЗВЕДЕНИЕ НАСИРУДДИНА САМАРКАНДИ «АЛЬ-ФИКХ АН-
НОФЕ» КАК ВАЖНЫЙ ИСТОЧНИК ХАНАФИТСКОГО ФИКХА**

24.00.01 – История и источниковедение ислама

**АВТОРЕФЕРАТ
ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО ИСТОРИЧЕСКИМ
НАУКАМ**

ТАШКЕНТ–2021

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за номером B2019.1.PhD/Tar444.

Диссертация выполнена в Международной исламской академии Узбекистан.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекском, английском, русском (резюме)) размещен на веб-странице Ученого совета вуза (www.iiau.uz) и на информационно-образовательном портале «Ziyonet» (www.ziyonet.uz)

Научные руководитель:	Абдуллаев Абдурашид Ганиджанович кандидат исторических наук, доцент
Официальные аппоненты:	Бекмирзаев Илхомжон Исроилжонович доктор исторических наук, доцент Закурлаев Абдумутал Каримович доктор юридических наук, профессор
Ведущая организация:	Бухарский государственный университет

Защита диссертации состоится « ___ » _____ 2021 года в ___ часов в онлайн/офлайн заседании Научного совета DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 при Международной исламской академии Узбекистана (Адрес: 100011, г. Ташкент, ул. А.Кадыри, 11, Тел: (99871) 244-00-56; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiau.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Международной исламской академии Узбекистана (зарегистрирована за № ___). (Адрес: 100011, г. Ташкент, ул. А.Кадыри, 11. Тел (99871) 244-00-91; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiau.uz).

Автореферат диссертации разослан « ___ » _____ 2021 года.
(реестр протокола рассылки № ___ от « ___ » _____ 2021 года).

Д.Р.Махсудов
Председатель научного совета
по присуждению ученых
степеней, д.истор.н. (DSc),
доцент

С.А.Рустамий
Ученые секретарь научного
совета по присуждению ученых
степеней, д.филол.н. (DSc),
доцент

З.М.Исламов
Председатель научного
семинара при научном совете по
присуждению ученых степеней
д.филол.н., профессор

ВВЕДЕНИЕ (доктор философии (PhD), аннотация диссертации)

Цель исследования выявление значимости произведения Насируддина Самарканди «Аль-фикх ан-нофе» в ханафитском фикхе.

Объектом исследования является труд Насируддина Самарканди «Аль-фикх ан-нофе».

Предметом исследования является изложение о богослужении, семье, браке, социальных вопросах в произведении Насируддина Самарканди «Аль-фикх ан-нофе».

Методы исследования. В диссертации используются такие методы исследования, как комплексный подход, диалектический, исторический, логический, анализ, синтез и сравнительный анализ научных знаний.

К научным нововведениям исследования относятся:

выявление различий в использовании терминов характеризующего единицу измерения в произведении «Аль-фикх ан-нофе» при решении юридических вопросов, касающихся измерения количества нечистоты в зависимости от региона использовалось несколько терминов, так в Мовароуннахре это был «один дирхам», для регионов Дамаска «большой дирхам» под названием «Шухлилий» (شهليلي), для арабского региона указывается «дирхам, равный большому мисколу» и «черный Зубракан» (السود الزبرقانية);

доказано, что в отличие от текстов по фикху, написанных до XII века, в произведение «Аль-фикх ан-нофе» существовал раздел «по найму няни», который был включен в раздел «об арендной плате» в нем рассматривались вопросы, связанные с арендой няни, ее условиями, содержанием и оплатой. В дальнейшем данное явление стало основой для создания юридических книг;

обосновано, что в своей работе Насируддин Самарканди, основываясь на принципе изменения определенных постановлений и условий с течением времени, основываясь на хадисах по теме «хиджрат» (هجرة), внес изменение в выдвигаемые имамам требования в разделе «тот кто побывал в миграции (хиджрат)» на «Вараъ (ورع – благочестие)»;

аргументировано, что в финансовых вопросах Насируддин Самарканди, учитывая региональные обычаи, ввел в практику выплаты садовнику заработной платы за его урожай, в дополнение к которому он мог бы платить работникам за фрукты и овощи, и было обнаружено, что он отразил эту тему в отдельной главе под названием «Мусакат болими» (كتاب المساقاة).

Внедрение результатов исследований. На основе научных результатах исследования произведения Насируддина Самарканди «Аль-фикх ан-нофе», как важного источника по ханафитскому фикху были внедрены:

выявление различий в использовании терминов характеризующего единицу измерения в произведении «Аль-фикх ан-нофе» при решении юридических вопросов, касающихся измерения количества нечистоты в зависимости от региона использовалось несколько терминов, так в Мовароуннахре это был «один дирхам», для регионов Дамаска «большой дирхам» под названием «Шухлилий» (شهليلي), для арабского региона

указывается «дирхам, равный большому мисколу» и «черный Зубракан» (السود الزبرقانية), эти данные были включены в книги «Знаменитые самаркандские ученые средневековья» и «Энциклопедия средневековых востоковедов» (Справка Международного исследовательского центра имама Бухари при Кабинете Министров Республики Узбекистан № 02/152 от 4 мая 2021 г.). В результате информация об особенностях «Аль-фикх ан-нофе» стала доступной для научного сообщества;

обосновано, что в своей работе Насируддин Самарканди, основываясь на принципе изменения определенных постановлений и условий с течением времени, основываясь на хадисах по теме «хиджрат» (هجرة), внес изменение в выдвигаемые имамам требования в разделе «тот кто побывал в миграции (хиджрат)» на «Вараъ (ورع – благочестие)», данная информация входит в содержание книги «Необходимые вопросы ханафитской юриспруденции», подготовленной на основании приказа (Справка Управления мусульман Узбекистана № 1623 от 18 мая 2021 г.). В результате значение слова «хиджра», которое является одним из чисто исламских понятий, было разъяснено, и оно послужило надежным источником для опровержения категорий, неверно истолковывающих это понятие;

доказано, что в отличие от текстов по фикху, написанных до XII века, в произведение «Аль-фикх ан-нофе» существовал раздел «по найму няни», который был включен в раздел «об арендной плате» в нем рассматривались вопросы, связанные с арендой няни, ее условиями, содержанием и оплата. В дальнейшем данное явление стало основой для создания юридических книг, данная информация включена в содержание книги «Исламская энциклопедия», подготовленной на основе приказа (Справка Комитета по делам религий при Кабинете Министров Республики Узбекистан № 02-03 / 3198 от 11 мая 2021 г.). В результате это помогло гражданам найти ответы на их вопросы об ответственности за воспитание детей и о местах, которые следует учитывать в образовательном процессе.

аргументировано, что в финансовых вопросах Насируддин Самарканди, учитывая региональные обычаи, ввел в практику выплаты садовнику заработной платы за его урожай, в дополнение к которому он мог бы платить работникам за фрукты и овощи, и было обнаружено, что он отразил эту тему в отдельной главе под названием «Мусакат болими» (كتاب المساقاة), данные научные открытия были использованы при составлении сценария программ «Презентация» и «Джавохир», которые будут транслироваться на телеканале «История Узбекистана» (Справка Национальной телерадиокомпании Узбекистана № 02-40-1245 от 30 июля 2020 г.). В результате он был реализован на практике при решении финансовых вопросов, связанных с сельским хозяйством.

Апробация результатов исследования. Результаты исследования апробированы в 15 научных статьях, в том числе 3 международных и 12 национальных научных конференциях.

Публикация результатов исследования. 26 научных работы по теме исследования, в том числе 10 статей в научных изданиях, рекомендованных к публикации основных научных результатов докторских диссертаций ВАК РУз, из них 9 опубликованы в республиканском и 1 зарубежном научном журнале. Тезисы опубликованы в сборниках 3 международных и 12 местных конференций. Также опубликована монография «Насируддин Самарканди и его труд «Аль-фикх ан-нофе»».

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка источников и литературы, приложений. Объем диссертации 130 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть, I part)

1. Мухтаров Б. Носируддин Самарқандийнинг «Риёзат ал-ахлоқ» асари ахлоқий тарбия борасида муҳим манба // Ислом зиёси. – Тошкент, 2019. – № 2. – Б. 90-95 (07.00.00; № 21).

2. Мухтаров Б. Самарқандлик яна бир фақиҳ // Ислом тафаккури. – Тошкент, 2019. – № 3. – Б. 60-64 (24.00.00; № 1).

3. Мухтаров Б. Носируддин Самарқандийнинг «Жомиъ ал-фатаво» асари ҳанафий фикҳига оид муҳим манба // Имом Бухорий сабоқлари. – Самарқанд, 2019. – № 4. – Б. 33-35 (07.00.00; № 17).

4. Мухтаров Б. «Ал-Фикҳ ан-нофеъ» қўлёзмаларининг кодикологик таҳлили // Ислом зиёси. – Тошкент, 2019. – № 4. – Б. 85-92 (07.00.00; № 21).

5. Мухтаров Б. Фикҳда фойдали китоб // Ҳидоят. – Тошкент, 2019. – № 12. – Б. 28 (24.00.00; № 2).

6. Мухтаров Б. Али ибн Муҳаммад Ромиший Бухорий ва унинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарига ёзган шарҳи // Ислом тафаккури. – Тошкент, 2020. – Махсус сон. – Б. 123-126 (24.00.00; № 1).

7. Мухтаров Б. Носируддин Самарқандийнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарида оилавий муносабатларнинг ёритилиши // Ислом тафаккури. – Тошкент, 2020. – № 3. – Б. 32-34 (24.00.00; № 1).

8. Мухтаров Б. Носируддин Самарқандийнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари ва унинг ўзига хос жиҳатлари // Имом Бухорий сабоқлари. – Самарқанд, 2020. – № 4. – Б. 19-20 (07.00.00; № 17).

9. Мухтаров Б. Носируддин Самарқандий хатарни олдиндан сезганми?.. // Тафаккур. – Тошкент, 2020. – № 4. – Б. 85-86 (07.00.00; № 20).

10. Mukhtarov B. The Importance of “al-Fiqh an-nofe” in solving modern social problems // ACADEMICIA an International Multidisciplinary Research Journal Kurukshetra, India issue 4, volume 11 published April, 2021. – P. 1161-1166. (Impact Factor: SJIF 2020 = 7.13).

11. Mukhtarov B. The role of Nasiruddin Samarkandi in the development of Maveraunnahr Hanafi jurisprudence // Новейшие направления развития современной науки. Материалы международной научно-практической конференции (17 октября 2019г., Новосибирск) Отв. ред. Зарайский А.А. – Саратов: Издательство ЦПМ Академия Бизнеса, 2019. – С. 6-8.

12. Mukhtarov B. Scientific heritage of Nosiruddin Samarkandi // Science, research, development #22 philology, sociology and culturology. – London 30.10.2019-31.10.2019 – Warszawa, 2019. – С. 67-68.

13. Мухтаров Б. Носируддин Самарқандий илмий меросининг ёшлар таълим-тарбиясидаги аҳамияти // Ёшларга оид давлат сиёсатининг ёшлар ижтимоийлашувидаги ўрни ва аҳамияти. Республика илмий-амалий конференция тўплами. – Тошкент, 2019. – Б. 187-191.

14. Мухтаров Б. Носируддин Самарқандийнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарида аёл-қизларнинг ҳақ-ҳуқуқлари баёни // Хотин-қизларнинг фан, таълим, маданият ва инновацион технологияларни ривожлантириш соҳасидаги ютуқлари. Халқаро илмий-амалий конференция тўплами. – Жиззах, 2020. – Б. 348-350.

II бўлим (II часть, II part)

15. Мухтаров Б. Абулқосим Носируддин Самарқандий ҳаёти ва илмий мероси // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб масалалари: ривожланиш истиқболлари. Халқаро илмий-назарий анжуман материаллари. I Бўлим. – Нукус, 2018. – Б. 237-239.

16. Мухтаров Б. «Ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари кўлёзма нусхалари // Диншуносликнинг долзарб муаммолари XI. Республика илмий-амалий конференция тўплами. – Тошкент, 2019. – Б. 112-114.

17. Мухтаров Б. «Ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг бир шарҳи // Ёш олимлар илмий мақолалар тўплами. – Тошкент, 2019. – Б. 112-121.

18. Мухтаров Б. Произведение «Джами аль-фатава» Насируддина Самарқанда как важный источник для ханафитскому фикху // Global science and innovations: central asia VII. Халқаро илмий журнал. № 2(3). – Нур-Султан: Қозоғистон. Сентбрь-октябрь. 2019. – Б. 15-19.

19. Мухтаров Б. Абул Баракот Насафийнинг «ал-Мустасфо» асари ханафий фикҳига оид муҳим манба // Жаҳолатга қарши маърифат билан курашган буюк аллома. Халқаро илмий-амалий конференция тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 148-152.

20. Мухтаров Б. Ахлоқий тарбияни ривожлантиришда Носируддин Самарқандий маънавий меросининг аҳамияти // Этика ва эстетиканинг долзарб масалалари. Даврий тўплам № 4. – Тошкент, 2020. – Б. 108-114.

21. Мухтаров Б. Носируддин Самарқандийнинг фикҳий асарлари тавсифи // Диншуносликнинг долзарб муаммолари. XII. Республика илмий-амалий конференция тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 81-83.

22. Мухтаров Б. Носируддин Самарқандий қаламига мансуб «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асарининг хориждаги кўлёзма нусхалари // Ўзбекистонга оид хориждаги маданий бойликлар – маданиятимизнинг ажралмас қисми. Республика илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2020. – Б. 65-72.

23. Мухтаров Б. Носируддин Самарқандий ва «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари. Рисола. – Т.: Ўзбекистон халқаро ислом академияси нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2020. – 104 б.

24. Мухтаров Б. Носируддин Самарқандийнинг «ал-Фикҳ ан-нофеъ» асари манбалари // Убайдулла Уватов – манбашунослик ва ҳадисшунослик дарғаси. Ёш тадқиқотчилар республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2021. – Б. 174-179.

25. Мухтаров Б. Носируддин Самарқандий ҳаёти ва илмий меросини ўрганишнинг назарий-методологик асослари // Ёш олимлар илмий мақолалар тўплами II. – Тошкент, 2021. – Б. 82-85.

26. Мухтаров Б. Носируддин Самарқандийнинг “ал-Фикҳ ан-нофеъ” асарига ёзилган шарҳлар // Ислom цивилизацияси ривожда алломалар меросининг ўрни. Ёш тадқиқотчилар республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2021. – Б. 10-14.

Автореферат « _____ » журнали
тахририягида тахрирдан ўтказилиб, ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги
матнлар ўзаро мувофиқлаштирилди.

Бичими: 84x60 ¹/₁₆. «Times New Roman» гарнитураси.
Рақамли босма усулда босилди.
Шартли босма табоғи: 2,5. Адади 100. Буюртма № 63/21.

Гувоҳнома № 851684.
«Тирограф» МЧЖ босмахонасида чоп этилган.
Босмахона манзили: 100011, Тошкент ш., Беруний кўчаси, 83-уй.